

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**УКРАЇНСЬКІ ДІЯЧІ КАЛУЩИНИ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ
ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1939 Р.)**

Виконала: студентка групи СОІ(з) -2(м)
спеціальності 014 Середня освіта. Історія

Боднар Л. А.

Керівник: к. і. н., доцент кафедри
історії України і методики викладання історії

Кобута С. Й.

Рецензент: к. і. н., доцент кафедри
історії України і методики викладання історії

Дрогомирецька Л. Р.

АНОТАЦІЯ

Боднар Л.А. Українські діячі Калущини в громадсько-політичному житті Галичини (кінець ХІХ ст. – 1939 р.)

Дипломна роботи на здобуття другого (магістерського) рівня присвячена висвітленню участі українських представників Калущини у суспільно-політичних та національно-культурних процесах Галичини у вказаний хронологічний період. Акцент зроблений на відображенні громадської діяльності, участі у політичному житті Галичини і повіту, організація роботи місцевих товариств і філій загально галицьких організацій.

Серед відомих учасників суспільного життя священики А.Могильницький, В. Петрушевич, О. Тисовський, А. Бандера, політики і громадські діячі А. Кос, І. Куровець, Д. Паліїв, М. Струтинський, літератори і письменники І. Белей, М. Козоріс, М. Федюшка-Євшан, О. Бабій. Серед відомих діячів міжвоєнного періоду заслуговують на увагу калуські правники М. Желехівський, М. Воробець, І. Сохацький, С. Гладишовський, інженери-лісівники М. Саєвич і Б. Лучаковський. У роботі прослідковано їх діяльність у різні історичні періоди, з'ясовано значення та роль, яку вони відіграли в історії.

Ключові слова: громадська діяльність, ЗУНР, Калущина, «Просвіта», А. Бандера, О. Бабій, А. Кос, І. Куровець, А. Могильницький.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ КАЛУЩИНИ	8
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КАЛУСЬКОГО ПОВІТУ В УМОВАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1914 Р.)	21
РОЗДІЛ 3. КАЛУСЬКІ УЧАСНИКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1914-1921 РР.	39
РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ЧАСІВ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1919-1939 РР.	57
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ	69
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Українці на рубежі XIX та XX століть були розділені державним кордоном Австро-Угорської імперії та Російської імперії. Незважаючи на роздільність єдиного народу, галичани і наддніпрянці долучилися до формування українського політичного і громадського руху за національні права у двох державах. Цей рух був складовою частиною політичного етапу українського національного відродження, проявився у формі творення і діяльності політичних партій, громадських організацій, оприлюднення програмних вимог творення власної державності. Важливу роль у цій боротьбі належала українській інтелігенції, яка очолила визвольний рух. Вивчення діяльності представників різних соціальних професійних груп: священників, вчителів, юристів, лікарів, журналістів, як активних учасників тогочасного громадсько-політичного життя, має актуальне наукове і суспільне значення. Їхній приклад показує відданість інтересам власного народу і готовність до праці задля його розвитку.

У даній дипломній роботі на здобуття другого (магістерського) рівня освіти основна авторська увага приділена українським громадським чи політичним діячам, котрі доклалися до розбудови національного життя української громади і Калущини й інших галицьких територій. Вважаємо, що вивчення їхньої діяльності, а також з'ясування їх ролі і історичному розвитку нашої країни, України в цілому має наукову актуальність. Під Калущиною розуміється територія колишнього Калуського повіту в австрійській і польській періоди, під час національно-визвольних змагань 1914-1921 рр., а також межі Калуського району у радянський час та часи незалежності України до 2018 р., коли відбулися нові адміністративно-територіальні зміни.

Суспільна значущість теми дослідження визначається потребою відновлення історичної пам'яті про цих діячів. Мова йде про постаті, які в комуністичний період замовчувалися, а їх діяльність і вплив не досліджувалися.

Об'єктом дослідження є українські громадські діячі різних соціально-професійних груп української інтелігенції, які жили й працювали на Калуській землі з кінця XIX до 1939 р. або чиє походження пов'язане з Калущиною, а їхня діяльність була складовою загальноукраїнського розвитку галицьких земель.

Предметом дослідження є різні сфери суспільного життя, форми і методи діяльності українських діячів, визначення їх ролі і місця на повітовому рівні та в межах західноукраїнського регіону.

Мета роботи: всебічний аналіз життєвого шляху та діяльності калуських громадських і політичних діячів, уточнення фактів їх біографій, узагальнення досвіду професійної, громадської, політичної, господарської, культурної роботи.

Для цього ставилися такі **завдання:**

- з'ясувати рівень наукової розробки названої проблеми, дати характеристику опрацьованих історіографічних праць, визначити перспективи майбутніх досліджень, описати ступінь використання наявних письмових джерел;
- прослідкувати громадську, політичну, культурницьку діяльність українських діячів в часи перебування Східної Галичини в складі Австро-Угорської імперії;
- дослідити участь представників Калущини у національному русі, національно-визвольних змаганнях 1914-1919 рр., формуванні Західно-Української Народної Республіки;
- проаналізувати умови та напрями діяльності активістів Калуського повіту за часів Другої Речі Посполитої;
- проаналізувати можливості залучення матеріалів дипломної роботи для методичних розробок і їх використання під час предметів шкільної програми «Історія України» та «Всесвітня історія».

Територіальними рамками дослідження визначено частину сучасної Івано-Франківської області, що має історичну назву Калущина. Вона охоплює межі колишнього Калуського повіту австро-угорської провінції Галичини і Володимирії з повітовим центром у місті Калуш. Така адміністративно-територіальна одиниця збереглася також в часи існування ЗУНР та Польської держави.

Хронологічні рамки роботи визначаються періодом з кінця XIX століття до 1939 р. Нижня межа пов'язана з початком активної діяльності українських громадських діячів на території Калуського повіту. Верхня межа – 1939 р., початком Другої світової війни, коли галицькі землі були окуповані військами СРСР і більшовицький режим заборонив діяльність усіх українських громадських організацій.

Методологічна основа роботи ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму щодо висвітлення подій минулого. Також застосовувався цивілізаційний підхід при вивченні різних історичних подій та явищ. При написанні роботи і вивченні джерельних матеріалів використовувалися методи узагальнення, систематизації, діалектичний, ретроспективності. Також застосовувалися такі спеціальні історичні методи: проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, аналізу і синтезу, біографічний.

Наукова новизна дослідження полягає у відсутності в історичній літературі спеціальних праць, пов'язаних із тематикою дослідження. На основі залучення різних джерел та історіографічних здобутків в дипломній роботі узагальнено діяльність відомих та маловідомих українських діячів Калуського повіту, зроблено висновки щодо їх ролі у громадсько-політичному, господарському, культурному житті Калущини та Галичини. Отримані наукові результати доповнюють загальні дані про історичний розвиток українського руху на галицьких землях у визначений період.

Практичне значення отриманих результатів. Зміст та висновки роботи можуть бути використані для розробки навчальних і методичних матеріалів

на заняттях з історії України у закладах вищої освіти, ліцеях і гімназіях, на уроках чи позаурочних заходах з краєзнавства, у туристичній та інформаційній галузях.

Апробація результатів дослідження. Зміст та окремі положення дипломної роботи були апробовані авторкою у виступі на щорічній студентській звітно-науковій конференції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у квітні 2022 р., під час проведення навчальних занять із учнями Калуського ліцею № 3 та Калуського фахового коледжу економіки, права та інформаційних технологій ІФНТУНГ

Структура роботи складена на основі проблемно-хронологічного принципу. Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня освіти складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел на 97 позицій, додатків. Обсяг роботи – 97 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ КАЛУЩИНИ

При написанні дипломної роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти були використані десятки праць історичного характеру. Їх можна поділити на кілька тематичних груп. До першої входять публікації відомих українських істориків або авторських колективів, що відображають загальний розвиток суспільного життя західноукраїнських земель у досліджуваній період. У них частково згадується окремі діячі з Калущини, наприклад, А. Могильницький, А. Бандера, А. Кос, І. Куровець та ін. як учасники громадського чи політичного життя. Вказується їх професійна робота, належність до політичних чи громадських організацій. Друга група праць охоплює характеристику певних напрямів громадського життя: релігійного, культурного, господарського, просвітницького. До третьої групи віднесли праці краєзнавчого регіонального спрямування, в яких відображена локальна історія, або ж поведінка і діяльність конкретних персон у Калуському повіті. Четверту групу складають інформаційно-довідкові видання, популярні статі у місцевій пресі чи в Інтернет-мережі, де висвітлюються різні аспекти порушеної теми.

Важливе місце для розуміння політичної діяльності українців Галичини в австрійський період мають праці відомого галицького політика і державного діяча К.Левицького. У своїй книзі «Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914» він описав основні проблеми, які намагалися вирішити українські політичні партії та їхні лідери, домагаючись визнання з боку австрійської влади прав та інтересів українського населення. У цій та іншій своїй праці «Українські політики Галичини» [52] К.Левицький згадує та описує участь в політичному житті таких осіб як калуський юрист А.Кос, лікар І.Куровець, священник і письменник А.Могильницький. Про деяких з

них йдеться в книзі «Історичні постаті Галичини XIX – XX ст.», де теж містяться короткі біографії та відомості про життєвий шлях цих осіб [40].

У часи комуністичної влади дослідження історії галицьких земель в цілому і Калущини зокрема мали класовий, однобокий підхід. У них висвітлювалися події про розвиток комуністичних організацій, про нібито «прагнення трудящих» Галичини приєднатися до комуністичної держави СРСР. Про українських діячів, які займалися розвитком національного життя, працювали над захистом прав українського населення від польського тиску, інформації в книгах радянських авторів практично не було. Якщо і згадувалися якісь постаті, то з обов'язковими звинуваченнями в націоналізмі та антирадянській спрямованості.

Після здобуття Українською державою у 1991 р. незалежності увага до власного історичного минулого сприяла можливостям дослідників об'єктивно відображати ті сторінки історії, що в умовах комуністичної влади були під забороною. Почали друкуватися наукові праці, присвячені найбільш важливим подіям початку XX століття в західноукраїнських землях, особливо про часи ЗУНР.

Одним з перших в часи незалежності про історію Галичини написав М.Кугутяк в своїй праці «Галичина. Сторінки історії» [50]. У цій книзі згадується ряд громадських діячів з Калущини, причетних до українського національного відродження. Серед них А.Могильницький, І.Белей, І.Куровець, о. С.Бандера, М.Струтинський та ін. Про політичну діяльність Української національно-демократичної партії (УНДО), у тому числі у Калуському повіті, розказується в іншій монографії М.Кугутяка «Історія Української націонал-демократії. 1918-1919.» [51].

Важливою книгою, де відображено історію міста та повіту упродовж багатьох століть стала видана у 1997 р. книга В.Грабовецького «Історія Калуша». У ній показано історичний розвиток українців, багато уваги приділено періоду кінця XIX – першої половини XX. Автор описував

політичний, економічний культурний розвиток Калуша, згадував про відомих постатей, давав короткі характеристики частині з них [34].

Про Калуш і повіт є згадки у багатьох працях, присвячених ЗУНР. Це і колективна монографія «Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Ілюстрована історія» [37] і праця М.Гуцуляка «Перший листопад 1918 р. на західних землях України» [35], в яких згадуються події встановлення української влади у Калуші та участі калуських діячів у розбудові місцевої влади.

Подібні місця є у працях про повітові органи влади ЗУНР історика О.Павлишина [56; 58]. Він описував коротко процеси захоплення влади українцями в різних повітах Галичини, називав прізвища найбільш активних учасників. В його статтях згадується про двох повітових комісарів Калуського повіту в часи Західно-Української Народної республіки М.Желехівського і О.Дудикевича, які за професією були адвокатами.

Інформацію про багатьох галицьких юристів опублікував у своїх книгах І.Гловацький. Цікаво, що цей науковець багато часу працював у Калуському районному суді, тож знав про минуле і долю багатьох діячів попередніх періодів. У його книзі «Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» є відомості про багатьох українських юристів. Звідти була взята коротка інформація про таких калуських діячів як І.Аронєць, Т.Белей, В.Дідошак, А.Кос, Т.Коритовський, І.Сохацький та ін. [33]

І.Гловацький видав також книгу під назвою «Українські адвокати Східної Галичини у світлі архівних джерел і некрологів 1800-1943 рр.». У ній показав політику польської адміністрації і судової системи щодо українців, участь українських захисників у судових процесах і відстоювання ними прав українців, що обвинувачувалися польською владою у проведенні антидержавних заходів. За це такі судові справи отримали назву політичних процесів, бо будь-які анти польські висловлювання називалися злочинними і за це влада карала суворими вироками [6].

Про громадську діяльність українських правників і їхню роль національному відродженні у Східній Галичині йдеться також у книжці І.Андрухів та П.Арсенича [28]. У ній розказується про роль українських правників у проведенні політичних заходів, створенні українських політичних партій, про так звану «адвокатську добу» українського відродження. Також у цій праці містяться відомості про багатьох юристів, і серед них є ті, хто працював у Калуші та повіті.

Історію української адвокатури на території Івано-Франківської області досліджував С.Кобута. Він опублікував статтю «Доктор права Андрій Кос – визначний та оригінальний адвокат і суспільний діяч Калущини» [44] про життєвий шлях і громадську роботу одного з найвідоміших діячів Калуша і Галичини адвоката і політика А.Коса. У іншій статті «Політична і парламентська діяльність українських адвокатів Станиславщини (кін. XIX – початок XX ст.)» згадується про участь в парламентській діяльності калуського адвоката А.Коса, а також відомого політика Л.Бачинського. Описуючи період ЗУНР, автор відзначає діяльність двох калуських діячів М.Желехівського і О.Дудикевича, що були державними повітовими комісарами Калуша у 1918-1919 рр. [45].

Значне місце в краєзнавчій літературі про Калушину займають праці місцевого краєзнавця М.Когути. Він видав кілька довідкових видань, де відображено різні факти і події, що стосуються досліджуваної проблеми. У книзі «Калущина : люди і долі: біографічний довідник» міститься інформація про більш як 600 діячів причетних до історії, культури, освіти, літератури Калущини [46]. Подібною за змістом є також його праця про історію села Підгірки, нині частини міста Калуша «Підгірки: минуле і сучасне» [47].

Схожою за тематикою і змістом є книга ще одного краєзнавця М.Коломийця «Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах» [48]. На її сторінках міститься чимало матеріалів з тогочасних українських газет «Діло», «Громадський голос», місцевої газети «Калуський листок». Із

цієї книги при написанні роботи були використані відомості про громадську і культурно-освітню діяльність частини калуських громадських діячів .

Особливе місце при вивченні різних сторін суспільного життя Калущини займають публікації у краєзнавчому науковому часописі «Калуські краєзнавчі зошити» *Додаток Н*. Він видається місцевими науковцями і краєзнавцями, співробітниками Краєзнавчого музею Калуша, за сприяння Калуської міської ради та комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради» із 2017 р. Наразі вийшло 6 томів цього видання, у якому частина публікацій різних авторів присвячена проблемам хронологічному періоду нашого дослідження. Серед публікацій, матеріали яких були використані при написанні дипломної роботи, варто відзначити праці таких дослідників як О.Малярчук, І.Тимів, О.Ониськів та ін. [41; 42; 43].

Так у статті І.Тиміва «Створення та діяльність філії товариства «Просвіта» в Калуші у передвоєнний період 1903-1913 рр.» [61] дається детальна розповідь про заснування і розвиток товариства «Просвіта» на Калущині, діяльність читалень у місті та селах повіту, міститься інформація про активістів просвітницького руху, керівників повітової «Просвіти», серед яких називаються імена А.Коса, І.Куровця, В.Тисовського та ін.

Стаття О.Ониськіва «Калуські судді – активні учасник культурно-просвітницького руху 20-30-х років ХХ століття на теренах Калущини» розказує про юристів, котрі брали активну участь в культурно-освітній сфері життя українців міста та повіту [56]. Наводяться приклади такої участі, проведення різноманітних заходів, приурочених пам'ятним датам українського історичного і культурного минулого [66; 67].

У роботі використовувалися інформаційні матеріали про відомих та маловідомих діячів Калущини. Нині у газетних і електронних виданнях поширено чимало публікацій, присвячених калуським діячам адвокату А.Косу та лікарю І.Куровцю. А.Кос вважається одним з найвідоміших українських правників, який працював у Калуші на початку ХХ ст. Як

депутат Державної ради – нижньої палати австрійського парламенту, він був відомий своїми виступами на захист покривдженого українського населення. На свої кошти у австрійській столиці він спільно з колегами видавав газету про життя і становище українців імперії німецькою мовою. Таким чином він доносив австрійській владі і громадськості правдиву інформацію з Галичини. А.Кос вів значну громадську діяльність, очолював повітову філію товариства «Просвіта». Загальна інформація про це поширена на різних інформаційних сайтах Калуша де подані короткі біографічні дані про цього діяча, який більше 20 років працював у Калуші.

Також використані матеріали із міського сайту м. Комарно (нині Львівська область), де народився А.Кос, де жила його родина, і де він помер та похований після смерті у березні 1918 р. [66]. Журналіст А.Квятковський написав статтю про літературну творчість А.Коса, назвавши його «батьком української футурології». Мова йде про художній твір авторства А.Коса, надрукований у газеті «Діло» ще у 1911 р., де він описує майбутнє галицького суспільства, передбачивши здобуття Україною власної незалежної держави [71]. Про А.Коса є також повідомлення у довідкових і енциклопедичних виданнях.

Постать його колеги І.Куровця теж має достатнє відображення у науковій літературі. Йому присвячена стаття у монографії «ЗУНР. Уряди. Постаті.» [38], приуроченій висвітленню ключових постатей, що працювали в урядах ЗУНР. Також життя лікаря І.Куровця подається у книзі «Лицар галицької медицини» [39], де описується його професійна діяльність, взаємини з багатьма своїми сучасниками, зокрема і А.Косом, діяльність на урядовій посаді в ЗУНР, у післяреволюційний період.

Деталі біографій представників інтелігенції Калуша відображено у низці статей у періодичній пресі краєзнавців О.Онищука, О.Ониськіва, І.Тиміва. У роботі використані публікації з газети «Західний Вісник», «Вікна» стосовно таких діячів, як А.Могильницький, В.Петрушевич, А.Кос, І.Курівець, Д.Паліїв, І.Сохацький та ін. [69-76]. Частина використаних

матеріалів перекликається із працями І.Гловацького, М.Когута, М.Коломийця, матеріалів із фондів Калуського краєзнавчого музею.

У міжвоєнний період у Калуші працював адвокатом І.Сохацький. Його канцелярія давала юридичну допомогу багатьом українцям, а він сам займався громадськими справами. Про цього діяча подано коротку довідку у книзі І.Гловацького [33], про нього розказували в опублікованих інтерв'ю його донька Ірина та онука Зоряна. Вони опубліковані у калуській пресі газетній та електронній [69; 72].

Використано також популярні статті про таких діячів як О.Тисовський, М.Рожанковський, Г.Мартинець, Б.Лучаковський ін.

Багато матеріалів, присвячених відомому громадсько-політичному діячеві Д.Палієву та його двом братам Василю та Омеляну зібрано у збірнику «Паліїв Д. Життя і діяльність. 1896-1944», [12]. Усі брати здобули вищу освіту у Львівського університету, брали участь у світовій війні та визвольній боротьбі 1918-1919 рр. Незважаючи на молодий вік Д.Паліїв став одним з організаторів захоплення українцями влади у Львові 1 листопада 1918 р., воював в УГА, став відомим політиком і громадським діячем.

У часи незалежної України почали писати справжню, а не придуману комуністичними авторами, історію про репресії багатьох українських письменників у 1930-х роках. До них належав і уродженець Калуша, адвокатський помічник А.Коса М.Козоріс. Під час Першої світової війни М.Козоріс залишився у Калуші і потрапив під арешт російських жандармів, що прийшли разом з російською армією у Галичину. Його насильно вивезли до Сибіру, де він перебував кілька років, поки в Росії не сталася революція. Тоді він повернувся в Галичину, працював тут у повітових органах влади. У 1919 р. він знову потрапив на Велику Україну, де й залишився. У 1920-х роках він опинився в СРСР, став письменником і був засуджений та розстріляний у 1937 р. Біографія М.Козоріса і його діяльність в радянській Україні описана істориком О.Рубльовим [60].

Ще одним визначним громадським діячем і літератором був виходець з Калущини, правник за освітою І.Белей. Він навчався у Львові і товаришував з І.Франком, багато років редагував газету «Діло». Про нього теж є біографічні статті у енциклопедіях, довідниках, окремих сайтах [70; 85].

Про названих діячів та тих, про кого йтиме мова нижче є короткі відомості в енциклопедичних виданнях і довідниках. Під час роботи використовувалися «Сучасна Українська енциклопедія», статті із довідкових видань.

Про А.Бандеру, І.Беляя, Т.Беляя, М.Желехівського, І.Куровця, М.Саєвича є біографічні відомості в опублікованій до 100-річчя ЗУНР тритомній енциклопедії. Про них та низку інших постатей, пов'язаних із Калушем, також говориться у виданні «Західно-Українська Народна республіка 1918-1923 рр. Енциклопедія» [85; 86; 87]. «

Під час роботи були також опрацьована книга «Прикарпаття – спадщина віків. Пам'ятки природи, історії культури, етнографії. Історико-культурне видання» [93]. У ньому відображено історію, культуру, старожитності, звичаї різних районів Прикарпаття, у тому числі й Калущини.

Багато матеріалів, про які йдеться в цьому розділі є описовими, часто повторюються, деколи суперечать один одному. Завдяки сучасним публікаціям авторів І.Гловацького, І.Тиміва, О.Ониськіва висвітлено життя та діяльність частини правників. У краєзнавчих працях можна знайти окремі згадки про маловідомих осіб, тому пошук цих матеріалів продовжується.

Під час збору матеріалу для написання дипломної роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти були опрацьовані опубліковані документи і матеріали. У них відображено розвиток політичного, господарського, культурного життя українців у період, коли Калуський повіт був частиною австрійської і польської держав

Ці писемні джерела, мають різне походження і відносяться до різних груп історичних джерел. В історичній науці прийнято ділити писемні джерела на дві групи. Першу групу таких джерел складають архівні джерела.

Вони зберігаються в архівних установах Державного архівного фонду України. Їхнє використання сприяє оновленню знань про якісь проблемні питання минулого, може змінити загальне уявлення про проблему, що досліджується. Опубліковані документи – це друковані збірники документів і матеріалів, окремі публікації архівних документів, спогади учасників і сучасників подій.

У монографії «Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848-1914 рр.)» Л.І.Шологон подала різні підходи до класифікації історичних джерел. Вона їх поділила на чотири групи: джерела офіційного походження; документи і матеріали політичних партій і громадських організацій; джерела особового походження; публіцистика. До першої відносяться документи державних органів австрійської держави, ЗУНР, Другої Речі посполитої. Другу групу складають документи і матеріали про діяльність українських політичних партій і товариств і участь в них досліджуваних діячів. До третьої групи входять документи особового походження: спогади різних осіб, листування. Четверта група – матеріали газет, календарів, інших видань [96, с.58-59].

При підготовці даної дипломної роботи використовувалися видання, у яких містяться архівні документи, газетні публікації, спогади і мемуари, довідкові і енциклопедичні видання.

Частина архівних документів по тематиці нашого дослідження зберігається в Державному архіві Івано-Франківської області. На жаль складні умови, що виникли в наслідок запровадження карантинних обмежень, та нинішній воєнний стан через російську війну проти України не дали можливості працювати в архіві. Частину інформації про можливі документи в архівах можна знайти в архівних путівниках, що можна переглянути на сайті архіву.

У путівнику «Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. – Т. 1: Фонди періоду до 1939 року» [36] є інформація про такі архівні фонди, що стосуються Калуського повіту: ф.70 – Калуське повітове управління

державної поліції, м. Калуш Калуського повіту Станіславського воєводства 1919-1939 рр. В описі даються відомості про типи документів, що зберігаються: накази, рапорти, розпорядження поліцейських відділень чи їхніх чиновників. У фондах ф. 94, Калуський повітовий суд (1883-1918), ф.114 Калуський гродський суд (1919-1939 рр.) зберігаються документи про діяльність судових органів, посадових осіб, про рішення судів з різних питань [36, с.92-93, 99, 133]. Фонди 255 та 256 – Войнилівський повітовий суд складаються із документів, які розглядалися у суді м. Войнилова Калуського повіту у 1891-1918 рр. [36, с. 91, 123-130, 143-144].

Частина відомостей про наявність в архіві джерел про політичну, економічну, культурну сферу Калуського повіту у першій половині ХХ століття можна знайти у книзі «Організація пошукової і дослідницької роботи в архівах: на прикладі Державного архіву Івано-Франківської області». Це матеріали органів польської влади, культурно-освітніх і господарських товариств, шкільництво та ін. за часів австро-угорської і польської держав [92, с. 113-117].

Витримки з архівних документів, у яких йдеться про громадських калуські діячі, відображені виданих збірниках документів і матеріалів, в наукових працях істориків, у періодичній пресі. Так калуський історик І.Тимів видав книгу «Калуш: історія в документах і матеріалах», де є частина архівних документів, у яких згадуються калуські діячі І.Аронець, І.Сохацький, М.Струтинський, О.Ткачук [22, С.118-124].

Частина документів, у яких йдеться про І.Куровця, Д.Палієва, М.Желехівського, О.Дудикевича, М.Саєвича, М.Федюшку, опублікована у збірнику документів «Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали». Він виданий для висвітлення подій на західноукраїнських землях у 1918-1919 рр., коли виникла ЗУНР. У цих документах йдеться про державне і військове будівництво цієї республіки, політичне, соціально-економічне і національно-культурне життя [7].

Багато калушан були мобілізовані до складу австрійської армії під час Першої світової війни. Частина з них пішли служити до Легіону Українських січових стрільців, а в часи ЗУНР – в ряди Української Галицької армії. Відомості про них можна знайти у книгах «За волю України: історичний збірник УСС. 1914-1964» [13] і «Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин» [14], виданих колишнім січовим стрільцем Степаном Ріпецьким. Про участь уродженців Калущини у війні проти поляків, більшовиків і білогвардійців описано в спогадах багатьох вояків у виданій в Канаді Дмитром Микитюком п'ятитомній серії «Українська Галицька Армія: матеріали до історії» [16; 17; 18].

Багато прізвищ калушан, що воювали на фронтах Першої світової війни, українсько-польської війни 1918-1919 рр. можна знайти у книзі «Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва» [31]. Тут є матеріал про виникнення стрілецтва, його політико-правові принципи, мотивації збройної боротьби. У книзі опубліковані фотографії січових стрільців

Про розвиток громадського життя Калуського повіту йдеться у збірнику у двох томах «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали» [20; 21]. Документи про діяльність політичних партій, зокрема, Української національно-демократичної партії, де є згадки про роботу калуських націонал-демократів, опубліковані у книзі М.В.Кугутяка «Українська націонал-демократія (1918-1939). Документи і матеріали.» [9].

Певна кількість матеріалів мемуарного характеру, що стосуються Станиславівщини, а серед них і з Калущини, можна знайти у підготовленому українською діаспорою двотомному збірнику «Альманах Станиславівської землі» [1; 2]. Тут є згадки про О.Бабія, І.Белея, Т.Белея, М.Желехівського, І.Куровця, Д.Паліїва, М.Федюшку та ін., дається загальна характеристика роботи влади за різних державних режимів. Про декого з активістів громадського життя Калущини міститься в таких закордонних виданнях як «Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і

побутових матеріалів» [19] та «Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини» [21].

Важливими опублікованими історичними джерелами є спогади та мемуарна література. За їх допомогою можна з'ясувати думки, погляди, внутрішній світ, політичні симпатії авторів чи відомих діячів. Вони цінні тим, що можна зрозуміти через оцінку автора якоїсь постаті чи події його особисте відношення. У мемуарах згадуються багато маловідомих в історії осіб, котрі мали певну вагу у житті авторів. Можна знайти інформацію про товаришів по навчанню, професійну і громадську роботу [36, с.223].

Наприклад, у спогадах відомого політика і діяча ЗУНР І.Макуха «На народній службі» [11] позитивно згадується М.Воробець, котрий у 1920-х роках працював у Калуші. І.Макух добре знав М.Воробця, бо той працював у його канцелярії у Товмачі (нині Тлумач), а був ревізором у Державному секретаріаті внутрішніх справ ЗУНР. У спогадах Макуха зустрічаються прізвища А.Коса, М.Козоріса, І.Куровця, Д.Паліва. Також цікаві мемуари галицького діяча О.Барвінського, у яких йдеться про А.Могильницького, А.Коса, В.Дідошака, І.Куровця [4].

Письменник М.Гуцуляк, який працював у Калуші, видав книгу «Листопадовий зрив на західноукраїнських землях», де приділив увагу учасникам захоплення влади у Львові та інших містах Галичини. [35].

Стаття Б.Лучаковського присвячена подіям встановлення у Калуші влади ЗУНР, створенні органів влади, характеристиці їх заслуг, переліку прізвищ тих, хто брав у цьому активну участь. Автор також називає імена тих, хто пішов служити до лав УГА [10]. Частина інформації міститься у спогадах та документах, опублікованих у різних виданнях за кордоном.

Фрагменти чи дані з газет про Калушину, що виходили в австрійський або польський період, періоду, опубліковані у довідниковому виданні М.Коломийця [48]. Там часто зустрічаються імена калушан А.Бандери, І.Белея, О.Бабія, М.Євшана, А.Коса, М.Козоріса, І.Сохацького, М.Саєвича та

ін.

Отже, джерельна основа дипломної роботи складається із використаних документів і матеріалів, опублікованих у різних збірників документів. За своїми видами, використані джерела поділяються на такі групи: опубліковані документи і матеріали у збірниках документів, наукові праці, публікації тогочасної преси; спогади і мемуари.

Використана різноманітна література дала можливість узагальнити історіографічний матеріал. Слід сказати, що поки що немає якогось цілісного великого наукового видання, присвяченого темі нашого дослідження. Значна частина різних популярних статей дуже схожі за змістом і навіть за текстом.

Наявна історіографічна література та опубліковані джерела лягли в основу матеріалу для відображення діяльності українських громадських діячів у названий період. Характеристика їх роботи, участі у політичних процесах, місце в суспільному житті на рівні повіту і загально галицькому рівні знайшли своє відображення у підготовленій дипломній роботі на здобуття другого (магістерського) рівня освіти.

РОЗДІЛ 2.

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КАЛУСЬКОГО ПОВІТУ В УМОВАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1914 Р.)

Громадське і політичне життя м. Калуш та Калуського повіту наприкінці ХІХ ст. не вирізнялося особливою активністю. Більшість населення повіту складала українці, але це в основному були бідні селяни, що ледве зводили свої господарські рахунки з існуючим рівнем податків та витрат. Українська інтелігенція в основному складалася із греко-католицького духовенства, яке теж немало достатніх доходів, щоб приділяти їй частину загальносупільним справам [50, с.89]. Поодинокі прояви громадського життя показували певні зрушення, але ще не могли суттєво вплинути на поведінку української громади.

Відомо, що у 1882 р. нечисленні активісти Калуша та повіту провели перше відзначення шевченківських свят. У 1883 р. у місті була створена перша повітова каса ощадності, але не вказувалося, хто саме міг бути її учасником. У серпні 1884 р. місто вперше відвідав Іван Франко. Це сталося в рамках відомої русько-української студентської мандрівки, ініційованої ним зі Львова через Стрий, Долину, Калуш, Станіславів у Карпати. На організованому місцевою громадою літературно-культурному вечорі він виступив із науковим рефератом, під час якого виголосив гасло «Хай жие хемія!» (тобто хімія) [48, 44-45]. Франковий вислів, з огляду на пізніший розвиток Калуша як центру хімічної промисловості, виявився цілком пророчим.

Основи українського громадського життя на Калині у другій половині ХІХ ст. закладав і уродженець калуської землі (с. Підгірки, нині частина Калуша) греко-католицький священник Антін Могильницький (1811-1871). *Додаток А.* Він став відомим українським письменником, поетом та громадським діячем не тільки на малій батьківщині, але й в усій Галичині.

І.Франко відносив його до осіб, котрих називав «першими будителями руського духа в Галичині» [43, с.55].

Народився діяч у священничій родині, навчався у гімназіях Бучача, Чернівців, Львова, закінчує середню школу у Будапешті. Навчався у Львівській семінарії, був висвячений на священника. Служив парафіяльним адміністратором у Стрийському окрузі, у селах Збора та Станькова Калуського округу, священника у с. Комарів Станіславського округу. Одночасно працював і приватним учителем [43, с.55].

Одночасно із духовною працею цікавився літературою, пробував себе у літературній роботі. Головним змістом його творчості стала боротьба за рідну мову і літературу. Його перу належать такі відомі твори як поема «Скит Манявський», яку написав на основі матеріалів народних переказів, балада «Русин-воїн», повістей «Конгруа батька Жегаловича» і «Повість старого Сави із Підгір'я». Твори А.Могильницького друкувалися у виданнях «Зоря Галицька», «Новини», «Слово», в альманасі «Вінок русинам на обжинки». Планував заснувати власний літературний журнал [79].

Після революційних подій 1848 р. брав участь у громадсько-політичному житті. Його обрали послом до Галицького крайового сейму, де він підтримував ідею взаємних рівноправних стосунків з поляками. Також він став депутатом нижньої палати австрійського парламенту під назвою Державна рада у Відні від виборчого округу Богородчани-Солотвин, на території якого проводив свою душ пастирську та громадську роботу. В австрійському парламенті неодноразово виступав з промовами, у яких захищав право українців-русинів здобувати шкільну освіту рідною мовою[79].

Серед парламентських промов заслуговує на увагу виступ 27 червня 1861 р., у якому А.Могильницький заявив: «домагаємося, щоб наша мова, що досі стільки переслідувалася, стільки зневажалася, знайшла повне визнання, щоб дістала повні права поряд з іншими братніми слов'янськими мовами». Він твердив про тисячолітню історію русинів-українців, що була пов'язана з

існуванням держави Русь. [79] На його переконання, тоді й сформувалася давньоруська мова, і нею написаний перший збір руських законів «Руська Правда», історичні твори Нестора-Літописця та інших руських діячів.

Він заперечував твердження польської сторони, що русини-українці як народ виникли лише у 1848 році. Він належав до крила українських послів, що виступали за поділ австрійської провінції Галичини на дві окремі автономні частини: Західну польську та Східну українську. Такий крок австрійської влади міг сприяти вирішенню багатьох проблем у взаєминах між польським та українським народами імперії. Пізніше окремим виданням вийшли його опубліковані промови та приватні листи у книзі «Речі в сеймі та парламенті» [62, с.138].

Смілива позиція посла А.Могильницького викликала занепокоєння у керівництва Греко-католицької церкви, яке не хотіло через подібні виступи мати неприємності від австрійських чиновників. Загострилися взаємини із єпископом Спиридоном Литвиновичем. Все це відбилося і на здоров'ї, і на громадській роботі. У 1873 р. священник несподівано помер. Краєзнавець М.Когут стверджував, що загинув у результаті нещасного випадку [46, с.137]. Але твори А.Могильницького, приклади парламентської і повітової діяльності, дали поштовх для суспільної роботи іншим українцям на Калущині.

Відомим в Галичині українським публіцистом, редактором, видавцем, літературознавцем і культурно-громадським діячем кінця XIX – початку XX століть став уродженець містечка Войнилів Калуського повіту Іван Белей (1856-1921). *Додаток Б.*

Після закінчення у 1875 р. Станіславівської гімназії юнак поїхав до Львова, де вступив на юридичний факультет Львівського університету. Став членом студентського товариства «Академічний кружок». Там познайомився і зійшовся із студентами Іваном Франком та Михайлом Павликом. Разом вони друкувалися у щомісячному студентському часописі «Друг». Співпраця із І. Франком привела до того, що 7 липня 1877 р. І.Белей

заарештувала австрійська поліція. Його звинувачували у належності до таємного соціалістичного гуртка, яким керували І.Франко та М.Павлик. Юнак просидів під арештом 2 місяці, заперечував будь-яку політичну діяльність, ні в чому не зізнався. Через це слідчі змушені були звільнити його під умову, що він не покидатиме Львова [89]. Його суспільно-культурна діяльність не подобалася австрійській владі. За ним постійно наглядала, переслідувала поліція, його в якості звинуваченого намагалися притягнути до різних політичних судових процесів.

Замість юридичної професії І.Белей присвятив себе журналістиці та письменницькій творчості. Продовжив писати у журнал «Друг» літературні та критичні статті, рецензії на художні і наукові твори, переклади. Разом з І. Франком та М. Павликом долучився до видання дешевих брошур «Дрібної бібліотеки», у 1881-1882 роках став редактором журналу «Світ». У ньому друкував свої публіцистичні і сатиричні матеріали, у яких висміював негативні явища тогочасного галицького суспільства [89].

В. Качкан писав, що ще студентом І. Белей проявляв свою національну позицію як активний, свідомий патріот. Від, будучи членом студентської «Громади» у Львові, написав публічний лист членам учнівських «громад» у галицьких гімназіях, закликаючи їх ближче пізнати життя народу під час канікул, поширювати твори, видані товариством «Просвіта», збирати фольклор. У 1882 р. він став штатним співробітником газети «Діло», а коли помер перший редактор газети В.Барвінський, у 1883 р. І.Белей обрали відповідальним редактором часопису [89].

Керуючи газетою, готував до друку багато рукописів, писав вступні статті в номер, публікував свої розвідки, есе, рецензії про творчість Т.Шевченка, М.Шашкевича, М.Гоголя, інших літераторів. На сторінках «Діла» велись полемічні дискусії з питань суспільного, економічного, політичного життя українців, публікувалися різноманітні культурницькі і літературні твори, відгуки. відгуки на нові книги, театральні постановки, художні виставки В редакції «Діла» він працював двадцять років. Завдяки

наполегливій праці редактора І.Белея газета здобула високий авторитет, перетворилася на впливове українське видання. Високу оцінку його діяльності дав товариш по університетському навчанню, відомий львівський політик Кость Левицький. Він писав, що займаючи посаду редактора, «на цьому становищі, тяжкому й відповідальному, видержав Іван Белей кільканадцять років і передержав наш політичний орган «Діло» в часах незвичайно критичних» [89].

Крім літературної, журналістської роботи, І.Белей збирав фольклор, писав етнографічні розвідки. Йому належить дослідження діяльності товариства «Просвіти» під назвою «Двадцять і п'ять літ історії Товариства «Просвіта», виданого у Львові у 1894. У цій праці він аналізує суспільно-політичну ситуацію в Галичині від 1848 р., розкриває національно-культурні передумови духовного відродження народу. Відстоював потребу зближення інтелігенції з народом для всілякої його підтримки й просвіти, вважав важливим застосовувати реалістичний підхід в оцінках дійсності, був прихильником національної єдності західних і східних українських земель та народу.

Своєю працею І.Белей долучився до становлення української журналістики, формування цілої школи: журналістів, публіцистів, редакторів та видавців. Помер у Львові після поразки національних змагань і похований на Личаківському цвинтарі.

Ці уродженці Калущини завдяки своїй діяльності стали відомими в Галичині постатями і їх приклад давав підстави молодшим українцям теж через здобуття освіти і активну роботу досягти результату. Прикладом такого підходу було покоління українських молодих адвокатів. Вони вийшли на суспільну арену не тільки як юристи, але й громадські діячі. Про них писали: «У середині 80-х рр. XIX ст. на арену громадсько-культурного і політичного життя виходить плеяда молодих і здібних адвокатів-українців, які внесли вагомий вклад у національне відродження Галичини» [28, с.9-10]. У переліку таких діячів були К.Левицький, Є.Олесницький, Т.Кормош,

А.Могильницький (син Антона Могильницького), К.Трильовський, А.Чайковський, Т.Окуневський, До їхніх адвокатських зверталися бідні українські селяни і міщани, щоб отримати захист та допомогу у суді. Молоді адвокати ставали їхніми захисниками, а також порадиниками у господарських та економічних справах, організаторами селянських спілок і кооперативів. Вони також очолювали або проводили культурно-освітні заходи для українського населення, засновували читальні товариства «Просвіта», керували повітовими осередками українських політичних партій.

Серед повітових міст, де працювали українські юристи наприкінці ХІХ ст., було і м. Калуш. Спочатку тут працював адвокат Василь Дідошак, що переїхав зі Львова. Але хвороба завадила його роботі і невдовзі у 1895 р. він помер [4, с.344].

Через рік в Калуші відкрив свою адвокатську справу ще один українець Андрій Кос (1864-1918). Йому судилося працювати у Калуші двадцять років, і тут він здобув великий авторитет серед місцевого населення. Родом він був із містечка Комарно на Львівщині, народився у 1864 р у заможній міщанській родині. Його батько Михайло Кос двічі обирався міським головою Комарно, дбав про розвиток міста, особливо після пожежі 1894 р., коли сприяв відбудові спалених будинків і вулиць. Також займався просвітянською діяльністю, опікувався читальнею товариства «Просвіта» [66]. Приклад батька успадкував А.Кос та троє молодших братів. Усі вони досягли життєвого успіху, здобули вищу освіту, отримали ступені докторів права чи медицини, стали юристами і лікарями.

Найстарший А.Кос учився у Львівській гімназії та Львівському університеті, там він товаришував з багатьма відомими діячами – І.Франком, К.Левицьким, А.Чайковським, С.Федаком та іншими, брав участь у громадському і культурному житті міста [5]. У Львові заснував адвокатську канцелярію, але через якийсь час, з невідомих причин покинув галицьку столицю і перебрався до Калуша. Тут він став успішним правником і провідним українським громадським діячем у місті і повіті. Свідченням

авторитету молодого адвоката був той факт, що у 1900 р. він переміг на виборах в окрузі Калуш, Долина, Бібрка. Місцеві виборці обрали його послом до нижньої палати австрійського парламенту – Державної Ради [44, с.41].

Посол А.Кос належав до активних українських депутатів, часто виступав з парламентської трибуни *Додаток В*. Серед важливих проблем були питання про зниження податку на виробництво спиртних виробів, право селян на рівний розподіл лісу. Він підтримував вимоги українського клубу про запровадження рівного виборчого права, за відкриття гімназій з українською мовою викладання, зрівняння її у правах з польською та німецькою в державних закладах. У Відні підтримував стосунки з студентськими та робітничими українськими організаціями. Разом із колегами Романом Сембратовичем та Василем Яворським заснував в столиці імперії український німецькомовний часопис «Русинська справа» [44, с.42]. У цьому виданні друкувалися виступи посла А. Коса та інших українських діячів, розказувалося про життя і проблеми українського народу в Австро-Угорщині.

Парламентську діяльність А.Коса високо оцінював К.Левицький. Він писав, що у 1900 р. українські виборці були ще мало свідомими, зуміли проголосувати за перемогу тільки 4 українських послів: Ю.Романчука, М.Короля, В.Яворського і А.Коса. Перемогу А.Коса К.Левицький пояснював організаторськими здібностями і результатами роботи у повіті. Це відображали рядки: «Свій вибір завдячував Андрій Кос незвичайно сильній організації, що її поширив був д-р Іван Куровець, лікар у Калуші, разом з ним» [52, с.72].

Як депутат, А.Кос часто виступав із трибуни австрійського сейму, критикував польську адміністрацію в Галичині, викривав її зловживання. Описуючи поведінку А.Коса на парламентській трибуні, К.Левицький писав, про виступ одному з засідань, де депутат наголошував: «в Галичині всі уряди в руках поляків, які зв'язані своїми інтересами і не допускають українського

народу до належних йому прав». Звинувачуючи поляків за їхні попередні історичні помилки, що «довели свою державу до розпаду», і самоуправно «ведуть адміністрацію нашого краю без контролю», український посол вимагав поділу Галицького намісництва на українські і польську частини, зрівняння українців у правах політичних, мовних і національних [52, с.74].

Після семирічної депутатської роботи у 1907 р. А.Кос не захотів ще раз обиратися, повернувся до своєї професійної діяльності, продовжив громадську роботу, особливо активно займався розвитком в повіті просвітянського руху.

Історія калуських просвітянських організацій сягає ще кінця XIX ст. Спочатку це були поодинокі осередки, які не мали матеріальних статків для свого розвитку. Ухвалення у 1891 р. матірнім товариством «Просвіта» у Львові нового статуту сприяло заснування на місцях читалень «Просвіти» на власних статутах. Це обумовило зростання кількості нових читалень у селах Калуського повіту [61, с. 79].

На початку XX століття, до моменту їх об'єднання у повітову філію, читальні були створені у таких населених пунктах, як Болохів, Верхня, Войнилів, Голинь, Добровляни, Завадка, Збора, Калуші, Кропивник, Мислів, Мостище, Негівці, Новиця, Підмихайля, Станькова, Тужилів, Хотин [61, с. 79-83]. Кількісний склад членів складав більше 1300 осіб. Значна мережа читалень у повіті сприяла утворенню у 1903 р. Калуської повітової філії товариства «Просвіта». Засновником філії, її багаторічним головою став якраз адвокат А.Кос, який розробив статут повітової організації та об'єднав зусилля активістів з різних сіл [21, с. 55; 22, с. 4-5].

Приклад повітової філії поживавив роботу просвітян, і через кілька років в повіті виникла ще одна філія «Просвіти». Її поява була наслідком того, що у 1907 р. в Галичині австрійська влада провела реформування територіальних органів судової системи. У великих за територією адміністративних повітах, де раніше діяли єдині повітові суди, відбувся їхній поділ. Творилися менші за площею судові округи, центрами яких ставали міста чи містечка в межах

адміністративних повітів. Це вело до збільшення кількості місцевих судів і можливості юридичного оформлення в них ново утворюваних громадських організацій. У Калуському повіті, крім Калуського повітового суду, був створений Войнилівський повітовий суд. До його компетенції належали містечко (нині селище міського типу) Войнилів та прилеглі до нього два десятка сіл. Так на території Калущини сформувалися дві судові інстанції, які діяли до 1932 р., коли чергова реформа польської влади скасувала окремішність Войнилівської судової округи. [36, с.90-91]. Але на початку століття утворення Войнилівського судового повіту сприяло появі у 1912 р. ще однієї войнилівської повітової філії «Просвіти», члени якої продовжували тісну співпрацю із калуською [61, с.176].

Робота просвітянських читалень керувалася доброю організаційною роботою його голови А.Коса та виділу (керівного комітету), що обиралися на щорічних звітно-виборних зборах.

На успішну роботу калуської філії «Просвіти» вказував багатий бібліотечний фонд її сільських читалень. Станом на 1906 році у калуському повіті діяли близько 50 читалень із фондом 15 тисяч примірників книг і різних видань. Частина з них надходили зі Львова, також Станіславова, особливо багато примірників книг передавалося з Коломиї, що була центром українського друку. Сільські читальні «Просвіти» стали підвалинами формування національної свідомості. На просвітянських зібраннях учасники читали газети, сільські аматори ставили вистави, проводилися концерти, відзначалися національні свята і ювілеї. Щороку 15 травня члени «Просвіти» проводили пам'ятні заходи на відзначення річниці скасування у 1848 р. панщини [46, с.180].

Надійним соратником голови «Просвіти» А.Коса був лікар І.Куровець. Він народився у 1863 р. у с. Батятичі на Львівщині у священничій родині. Гімназійну освіту здобув у Львівській українській гімназії, під час навчання в якій і познайомився із студентом права А.Косом. Значний вплив на формування громадської свідомості гімназиста І.Куровця мали його

взаємини із І.Франком та М.Павликом. Лікарський фах опановував у Медичній Академії у Відні, де вчився у 1882-1887 рр. Як і більшість українських студентів в австрійській столиці, був членом студентського товариства «Січ», його головою у 1883-1885 рр. Після закінчення навчання та дворічного стажування у віденських лікарнях отримав фах лікаря і переїхав у 1889 р. до Калуша [84].

На той час Калуш був невеликим містом із кустарними соляними промислами, калійним підприємством (саліною), дрібними ремісничими майстернями. Медична сфера була слабо розвинутою, часто у робітничому середовищі поширювалися епідемії. Тому молодому лікареві доводилося бути спеціалістом широкого профілю, лікувати поширену тоді хворобу легень туберкульоз.

Професійні і людські якості І.Куровця швидко склали йому добре ім'я серед місцевого населення без огляду на національність та релігію. Він доклався і до будівництва та початку роботи у 1904 р. у міській лікарні. У громадській роботі допомагав своєму товаришу А.Косу в його депутатській діяльності в парламенті. Разом вони належали до Української національно-демократичної партії, входили до керівного складу повітового комітету УНДП. У 1908 р., під час виборів до Галицького крайового сейму, кандидатура І.Куровця була підтримана виборцями Калузького повіту і він став ще одним послом від українців. У 1913 р. його переобрали на новий термін, що свідчило про авторитет і широку підтримку з боку калузької громади. [38, с.139].

Діяч поєднував посольську, професійну роботу і громадську роботу, працював медиком у Калуші до кінця 1917 р. Його приватний будинок був завжди відкритий і для пацієнтів і для активістів калушан та селян повіту.

Із 1903 р. І.Куровець очолив міську читальню «Просвіти», запровадивши практику сплати на користь товариства добровільних пожертв. Члени калузької «Просвіти» сплачували членські внески у розмірі 2 корони. Читальня передплачувала такі періодичні видання, як «Гайдамаки», «Діло»,

«Поступ», «Свобода». Учасники драматичного гуртка готували різноманітні вистави. Недоліком діяльності на початку свого існування була відсутність власного приміщення. На оренду чужого доводилося витратити значні кошти – 100 корон на рік. [61, с.82]. Тому її керівники, спочатку І.Куровець, а у 1907-1909 рр. В.Тисовський, разом із головою повітової філії А.Косом прагнули забезпечити просвітян міста і повіту кращими умовами.

З ініціативи А.Коса та І.Куровця вівся збір коштів на будівництво в місті приміщення для потреб українських громадських товариств. До зібраних селянами та міщанами пожертв ці два достойники доклали великі власні грошові внески, і це дало можливість збудувати красивий модерний двоповерховий будинок у центрі Калуша, у якому розмістився повітовий Народний дім.

Жертвною була і праця згадуваного В.Тисовського (1878-1956). У порівнянні із своїми іменитими колегами В.Тисовський був молодим греко-католицьким сотрудником (помічником пароха). Народився 1878 р. на Рогатинщині у с. Козари. Після закінчення Львівської духовної семінарії у 1902 р. його у чині диякона скерували на парафію при настоятелі калуської церкви Святого Архистратига Михаїла отця Володимира Петрушевича. Тут він служив сім років, до часу, коли у 1909 р. його призначили парохом у с. Сваричів. Як громадський діяч В.Тисовський ініціював 1903 р. реорганізацію тогочасного просвітнього товариства «Рання зоря» у міську читальню «Просвіти». Після створення повітової філії товариства він увійшов до її керівництва. У 1907-1909 рр. став головою міської читальні, замінивши на посаді І.Куровця [68].

Саме ці три громадські діячі визначали суспільне життя українців повіту. У 1906 вони виступили ініціаторами заснування у місті філії «Хлопського банку», кредитної організації, що надавала дешеві позики українським міщанам і селянам на ведення господарства. Першим головою був А.Кос, у 1907-1909 рр. В.Тисовський. Філія також підтримала утворення в повіті кількох українських кооперативів [83].

Старшим за віком і досвідом був колега О.Тисовського, греко-католицький священник Володимир Петрушевич (1847-1917). Його пов'язують родинними стосунками із Євгеном Петрушевичем, відомим політиком і державним діячем в часи ЗУНР. Про ранні роки В.Петрушевича немає точних відомостей, але у Калуші він вів свою пастирську діяльність з кінця XIX століття. Був авторитетним служителем церкви, брав участь в громадському житті. Отець В.Петрушевич підтримав ініціативу своїх прихожан про будівництво у місті нового кам'яного храму. Завдяки його діяльності храм Святого Архистратига Михаїла був збудований, урочисто освячений у листопаді 1913 р. *Додаток Г.* При храмі були організовані шкільні гуртки для дітей і дорослих, сам В.Петрушевич доклався до розвитку освіти на території повіту.

У селі Старий Угринів поблизу Калуша греко-католицьким священником понад 10 років служив Андрій Бандера, батько майбутнього керівника Організації українських націоналістів Степана Бандери. Також він проводив службу у сусідньому селі Бережниця. За спогадами сучасників, взаємини А.Бандери із селянами були дуже добрі. Вони неодноразово допомагали священнику у його господарстві по черзі виділяючи для цього десятків людей. Більшість робіт робили толокою, без оплати. Демонструючи свою повагу і підтримку священнику та його родині [1, с.796].

У довоєнному Калуші А.Кос як адвокат займав особливе місце. Про його правничу діяльність І.Куровець писав так: «Його канцелярія стала дійсним осередком політичного життя Калущини – він все і всюди виступав сміливо, як оборонець всіх покривджених» [44, с.44]. Допомагаючи людям, А.Кос учив земляків шанувати свою людську і національну гідність, не дозволяти чиновникам-полякам знущатися над ними спільно вирішувати важливі справи. За словами І.Куровця, адвокатська канцелярія Коса була справді народною канцелярією, і у ній кожний українець міг знайти захист та пораду.

Як керівник місцевого комітету УНДП А.Кос вів широку роботу серед виборців, агітуючи за українську справу. Він допоміг І.Куровцю стати послом, підтримував його діяльність у сеймі. Разом вони викривали нечесних на руку чи залежних від польської ласки виборних сільських голів, примушували їх служити громаді. Наслідком такої роботи стало те, що у багатьох селех «зникнули по громадах хруні-війти, писарі – повіт став політично сильний, свідомий» [44, с.45].

Крім оборони прав місцевих українців, А.Кос брав участь у гучних судових процесах у Львові. У 1911 р. він разом з іншими українськими адвокатами захищав сотню українських студентів Львівського університету, що виступила проти свавільства польського керівництва і звинувачувала ся поліцією в заворушеннях 1 липня 1910 р. Цей судовий процес перса охрестила «процес 101», бо на лаві підсудних опинилися стільки арештованих студентів. А.Кос у числі інших українських адвокатів захищав права студентів, при цьому робив це безкоштовно [26].

Приклад громадської діяльності адвоката А.Коса старалися підтримувати навіть частина суддів-українців. На відміну від адвокатів, судді в Австро-Угорській державі були державними службовцями, яким заборонялася участь у політичних організаціях, ведення якоїсь публічної діяльності, належність до господарських чи економічних організацій. Українські судді дотримувалися вимог бути лояльними перед повітовим органам влади. За цим наглядали голови судів. Так у січні 1912 р. у Калуші помер начальник повітового суду Казимир Война, який за походженням хоч був поляком, але добре ставився до українців. Як писалося у посмертному повідомленні, був «справедливим і совісним суддею, надзвичайно працьовитий чоловік і такої ж віддачі вимагав від своїх підлеглих» [48, с.201]. Він не допускав втручання в роботу суду адміністрації і політиків, мав добре ставлення з боку українців.

Але подібних К.Войні судових чиновників було небагато. Більшість польських урядовців слідкувала, щоб українці повітового суду не займалися

громадською роботою. Частина з них хоч дотримувалася політичної нейтральності, але брала участь в культурних зібраннях, грошима підтримувала просвітництво. До таких українських суддів Калуші належав Степан Гладішовський. Ще навчаючись у Львівському університеті брав участь у студентському житті, підтримував тих, хто вимагав відкриття українського університету. Закінчив Краківський університет, стажувався у Краківському суді після чого йому присвоїли статус судді. У 1908 р., його перевели до повітового суду в Калуш, де він працював до середини 130-х років. Одразу долучився до роботи місцевих українських товариств, надавав їм грошові пожертви на проведення різних культурницьких заходів [32, с.18].

Подібним чином поведився й інший український суддя Вінкент Микласевич. Він став членом міської читальні «Просвіти», у 1912-1913 рр. навіть очолював товариство. У числі українських службовців Калуського повітового суду був Степан Загаєвич. Уродженець Львівщини, він навчався у Львівському університеті на юридичному факультеті, у 1910 р. був скерований на службу до Калуша. Працював судовим виконавцем у земельному відділі повітового суду, надавав допомогу українським селянам при вирішенні земельних питань. Брав також участь в культурницькому житті Калуша, жертвував частину коштів на діяльність «Просвіти», проведення різних громадських заходів [46, с. 77].

У передвоєнні роки частина місцевих калуських юнаків теж здобула юридичну освіту і починала свою професійну діяльність, стажуючись у місцевих адвокатів, зокрема, А.Коса. До них належали Тарас Коритовський, Іван Сохацький, Олександр Чорненко. Також брали участь у громадському житті міста та повіту. Т.Коритовський та О.Чорненко належали до правління повітової філії «Просвіти», І.Сохацький активно займався творенням по селах повіту українських кооперативів.

Відомим помічником А.Коса був майбутній письменник Михайло Козоріс (1882-1937) *Додаток Ж*. Народився в Калуші у міщанській сім'ї. Закінчив Станіславівську гімназію, юридичний факультет Львівського

університету. Під час навчання у Львові познайомився і співпрацював з І.Франком, М.Павликом, В.Стефаником. За їхнім прикладом вступив до Української радикальної партії, займався суспільно-громадськими справами. Повернувся до Калуша, де продовжив свою літературну і громадську роботу. Публікувався у газеті «Калуський листок», видавцем і засновником якої був І.Куровець [73].

У 1912 р. М.Козоріс опинився у містечку Делятин біля Надвірної. Там він проходив адвокатське стажування у канцелярії адвоката Миколи Лагодинського разом із відомим уже письменником Марком Черемшиною. Спільно вони вели юридичні справи свого наставника, котрий був послом австрійського парламенту і більшу частину часу перебував у Відні.

Звідти М.Козоріс приїжджав до Калуша, щоб брати участь у різних громадських заходах. У лютому 1912 р. в Народному домі він виступив з рефератом, присвяченим розвитку торгівлі, у квітні на зібранні по вшануванню пам'яті Т.Шевченка. Як зазначалося у «Калуському листку», адвокатський кандидат М.Козоріс, незважаючи на негоду, спеціально приїхав з Делятина до Калуша, щоб у залі Народного дому виголосити гарну святочну промову. Участь у цьому дійстві взяли сотні людей, для гарного та величного свята свою працю вклали також повітовий суддя Файгель, старший учитель Юрчик, хор читальні «Просвіта». Святкову виставу відвідали урядовці староства, очолювані старостою Вайдановський, була присутня також польська громада міста. Присутні зібрали 330 корон пожертв на підтримку Народного дому, читальні «Просвіта» а також придбання фортепіанна [74].

У передвоєнні часи відомими не тільки на малій батьківщині, але й в усій Галичині стали імена двох молодих калуських інтелігентів Михайла Струтинського і Миколи Федюшки.

Журналіст М.Струтинський народився у 1888 р. у с. Підмихайля Калуського повіту. Навчався в українській академічній гімназії Львова, після якої поступив на філософський факультет Львівського університету. Через

участь в студентському русі перевівся до Відня. Ще під час навчання за ініціативи і підтримки лікаря І.Куровця працював у першому в Калуші газетному виданні «Калуський листок». Брав участь в громадському житті міста і повіту, проводив культурно-просвітницькі заходи у місцевих читальнях «Просвіти». Також друкувався в інших українських галицьких часописах, зокрема у львівському виданні «Шляхи» [87, с.534-535].

Подібний шлях в літературне життя був і в його земляка М.Федюшки (Євшана). Він народився у містечку Войнилові у 1889 р. Навчався у гімназії Станиславова, вищу освіту здобував в університетах у Львова та Відня. Спочатку навчався на філософському факультеті Львівського університету, брав участь в молодіжному студентському русі за відкриття українського університету у 1910 р. Переслідування арештованих українських студентів (процес 101) примусило М.Федюшку перевестися до Відня. Не маючи коштів на навчання, заробляв приватними лекціями та літературною працею.. , хотів стати письменником. Вивчав німецьку філологію, знайомився із європейською літературою, почав писати рецензії і критику на літературні і журналістські статті [23; 27].

Важливий вплив на молодого М.Федюшку мало знайомство із відомим істориком і громадським діячем М.Грушевським. Той оцінив талант молодого студента: влаштував його на посаду адміністратора Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ), почав друкувати його твори на сторінках «Літературно-Наукового Вісника». Це дало молодому літератору кошти на життя і можливість займатися літературною роботою. праці. Із 1910р. аж до війни майже в кожному номері Літературно-Наукового Вісника, у виданнях «Українська Хата», «Шляхи» друкувалися його літературні характеристики на українських та зарубіжних письменників, рецензії літературні новини, статті на злободенні теми. Певний час М.Федюшко навіть був особистим секретарем М.Грушевського [27].

М.Федюшка під іменем М.Євшан багато своїх праць присвятив творчості І.Франка, О.Олеся, М.Чупринки, М.Яцкова, В.Пачовського,

О.Кобилянської, Б.Лепкого. Також писав інформаційні нариси про західноєвропейських, російських і польських письменників, зокрема таких як Банг, Зудерман, Гебль, Л.Толстой, М.Добролюбов та ін. Завдяки М.Євшану галицька громадськість дізналася про талант молодих галицьких поетів із гуртка «Молода Муза». Як відзначав про нього калуський уродженець, відомий галицький журналіст М.Струтинський: «Євшан був у нас самотній чоловік, що міг про се цікаве явище написати гідну «Легенду Молодої Музи»» [27].

Значний вплив на діяльність перелічених вище діячів мав Іван Франко. Для частини з них І.Белея, А.Коса, І.Куровця це був старший товариш по студентському життю чи громадській роботі в часи їх перебування у Львові. Для молодшої генерації громадських активістів він став символом українського публічного діяча. Уже згадувалося, що І.Франко бував у Калуші, переїздив через нього до Станіслава і далі на Гуцульщину для відпочинку.

На початку ХХ ст. Каменяр декілька разів приїжджав до Калуша, щоб відвідати свого молодшого брата Онуфрія Франка. Родина О.Франка завдяки матеріальній підтримці І.Франка переселилася у приміське село Підгірки, де купила маєтність і вела своє господарство. Приїзди І.Франка мали суспільну значимість, бо з цієї нагоди до нього зверталися з різними питаннями та проханнями десятки місцевих жителів. Його запрошували на різні громадські заходи місцевих українських товариств. І хоч відвідини І.Франком своєї рідні були приватними, для українців Калущини це вважалося знаменними подіями. Востаннє І.Франко відвідав Підгірки у 1913 р., на похороні О.Франка [47, с.58-60].

Отже, наприкінці ХІХ століття на Калущині починають працювати українські громадські діячі, що належали до різних професійних груп: священники, педагоги, юристи, журналісти. Визначним громадським діячем був священник і політичний діяч А.Могильницький. Про його діяльність знали представники місцевої української громади, а також широкі кола галицької

інтелігенції. Він був депутатом австрійського і галицького парламентів, письменником, захисником української мови. Також до діячів загального галицького масштабу належали депутати австрійського парламенту А.Кос і І.Куровець. Це уже були світські інтелігенти, що представляли інтереси українців у Відні. Адвокат А.Кос став найвідомішим калуським адвокатом в австрійський період. Він був добрим правником, до якого із своїми потребами зверталось чимало українців. Подібним авторитетом користувався і лікар І.Куровець. Завдяки йому відбулися зміни у медичному обслуговуванні українського населення Калуша. Ці два діячі багато працювали над розвитком громадського життя в Калуському повіті. Завдяки їм відродилася філія «Просвіти», зростала кількість читалень та їх членів. Їхнім добрим помічником був молодий греко-католицький священник В.Тисовський.

Відомим галицьким журналістом і редактором української газети «Діло» був також І.Белей. Його роботу критика і редактора високо оцінювали І.Франко, М.Павлик, інші визначні політики та громадські діячі. У передвоєнний період починав свою діяльність літературного критика і літературознавця М.Федюшко. Його творчість стала важливим фактором розвитку тогочасної української літератури, пов'язаної з критичним осмисленням літературних процесів. Перші кроки у журналістській діяльності робив також і М.Струтинський. Завдяки його роботі почав виходити перший у Калуші український часопис «Калуський листок». Ці та інші діячі спливали не тільки на культурно-освітній розвиток українців Калуського повіту, їхня діяльність мала загально-галицький суспільний характер. Не менш значимими була діяльність і місцевих українських інтелігентів з числа священників В.Петрушевича, О.Тисовського, А.Бандери, молодшого покоління калуських правників Т.Коритовського,, В.Микласевича, М.Козоріса, що вели просвітницьку роботу, брали участь в організації культурних заходів, долучилися до творення кооперативних і господарських спілок.

РОЗДІЛ 3.

КАЛУСЬКІ УЧАСНИКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1914-1921 РР.

З початком Першої світової війни в австрійській імперії була проведена масова мобілізація, в ході якої до австрійської армії було призвано кілька сотень тисяч українців. Вони брали участь у воєнних діях на австрійсько-російському фронті, а також на сербському і пізніше на італійському. У числі мобілізованих були і представники української інтелігенції, яких теж брали до австрійських частин. У першу чергу мобілізували офіцерів запасу, частина з яких мала університетську освіту і проходили після навчання однорічну військову службу. Серед тих калуських інтелігентів, котрі пішли на війну, були активні учасники культурно-освітніх та господарських товариств. Це випускники Львівського університету калушани О.Чорненко і Т.Коритовський. Вони служили офіцерами воєнних судів, їхня служба в основному була в тилівій частині війська.

Також офіцерами були мобілізовані брати Дудикевичі, родом із с. Кропивник. Їхній батько Корнелій Дудикевич був греко-католицьким священиком, мав парафію у цьому селі, займався громадськими справами. Його приклад щодо участі в суспільних заходах перейняли й сини Осип та Ярослав [31, с.45, 47-51].

Осип Дудикевич закінчив Станіславівську гімназію і Львівський університет. Пройшов обов'язкову однорічну військову службу, після чого працював у Калуші в адвокатській конторі А.Коса. Як і його начальник, займався громадськими справами, долучився до організації споживчих кооперативів у Калуському повіті. З початком війни потрапив знову до армії, там теж служив при військово-польовому суді перекладачем. Під час служби отримав звання хорунжого [85, с.601].

Подібний шлях пройшов і його молодший брат Ярослав Дудикевич. Він теж випускник Станіславівської гімназії та Львівського університету.

Теж відбув річну службу у чині молодшого офіцера. На початку війни якраз проходив судове стажування, отримав спочатку відстрочку, після її закінчення призваний до війська. [85, с.601].

Також потрапили до армії три брати Паліїви із села Перевозець. Подібно Дудикевичам, вони теж були синами греко-католицького священника Івана Паліїва.

Найстаршим із братів Омелян Паліїв закінчив Станиславівську гімназію у 1906 р. та Львівський університет у 1911 р. Був серед учасників студентських виступів 1910 р. з приводу боротьби за відкриття українського університету. Тоді від пострілів польських шовіністів загинув українець А.Коцко. О. Паліїва схопила поліція і разом із іншими учасниками він потрапив до львівської в'язниці. Його судили на «процесі 101», винесли покарання 1 місяць ув'язнення. Після закінчення університету був призваний до війська, пройшов однорічну військову службу, засвоїв навчальний курс з економіки. У 1913 р. він отримав докторський ступінь з права. Повернувся із Львова до Калуша, працював у канцелярії А. Коса. Мобілізований поручник О.Паліїв потрапив на службу до 24-го піхотного полку, у складі якого воював на російському, румунському та італійському фронтах [87, с.26-27].

Його середній брат Василь Паліїв навчався у Чернівецькій гімназії, згодом переїхав до Перемишля, де склав випускні іспити. Теж навчався на юридичному факультеті, був членом студентського гімнастичного товариства «Сокіл», учнем відомого українського педагога Івана Боберського. Як і старший Омелян, взяв участь у студентських протестах, але уникнув арешту, займався громадською роботою. На початку війни потрапив під мобілізацію, упродовж трьох років перебував у складі австрійського війська. Був важко ранений на італійському фронті, потрапив у полон, у якому перебував до літа 1919 р. Коли його звільнили, виїхав до Галичини [87, с.25].

Наймолодший із братів Дмитро Паліїв встиг завершити навчання у Коломийській гімназії, вступити у Львівський університет. У серпні на

заклик Боевої управи Українських січових стрільців добровільно пішов до стрільців. Починав із рядового стрільця, невдовзі був підвищений у чині і на кінець війни здобув звання підхорунжого. Воював у сотні Дмитра Вітовського, певний час виконував обов'язки його ад'ютанта. Із своєю сотнею брав участь у боях в Карпатах, під Галичем, біля с. Семиківці на Тернопіллі [87, с.25].

Коли у Наддніпрянщині почалася революція, виникла Українська Центральна Рада і була проголошена Українська Народна Республіка, він був серед прихильників переходу січових стрільців на допомогу УНР. У 1918 р. у складі австрійських військ Легіон УСС перебував у Наддніпрянщині. Їхня команда стояла гарнізоном на станції Жмеринка, звідти Д.Паліїв у жовтні 1918 р. переїхав у коротку відпустку до Львова, де долучився до українських офіцерів, які готували військове повстання з метою захоплення влади в Галичині [87, с.25].

Ще однією родиною Калушини, котра дала трьох своїх представників в УСС, котрі пізніше стали відомими громадськими діячами, були брати Саєвичі із с. Старий Угринів. Їхній батько Михайло Саєвич багато років працював у сільській початковій школі вчителем, пізніше директором. Його сини виховувалися в патріотичному дусі, тому їхній життєвий шлях пов'язувався із різними сферами суспільного життя українців. Перед війною найстарший син Володимир Саєвич завершив навчання на правника у Львівському університеті. Перемістився до м. Яворів на Львівщині, де працював спочатку адвокатом, пізніше, після війни, суддею. З початком Першої світової війни записався у Легіон УСС, де певний час служив у запасній команді [80].

Середній син Євген-Лев Саєвич після закінчення Львівського університету пішов добровольцем у січові стрільці. Там здобув старшинське звання і впродовж усієї війни воював проти росіян, побував у 1918 р. у Наддніпрянській Україні. З утворенням ЗУНР зголосився старшиною до УГА. Воював з поляками, після відходу за Збруч з більшовиками і

денікінцями. Восени 1919 р. у «чотирикутнику смерті» на Вінничині Є.Саєвич захворів на тиф. Родині вдалося вивезти його до Галичини, але хвороба вплинула на його стан здоров'я і восени 1920 р. у віці 30 років Є.Саєвич помер[80].

Наймолодший із Саєвичів Микола після гімназійної освіти у Станіславові вчився на юридичному і філософському факультетах права Львівського університету. У 1914 р. добровольцем вступив до УСС, отримав звання чотаря. Він брав участь боях за карпатські перевали, служив під командуванням сотника Д.Вітовського, обороняв г. Маківку, воював біля Болехова. Отримавши поранення був скерований від імені стрілецького командування проводити збір добровольців до Легіону на території Гуцульщини і Покуття [80].

У 1916 р. його призначили командиром сотні і саме М.Саєвичу та його стрільцям доручили взяти участь в якості почесної стрілецької сотні під час похорону Івана Франка у Львові. Того ж року М.Саєвич був відправлений разом із стрілецькими офіцерами Дмитром Вітовським та Михайлом Гаврилком на Волинь *Додаток Е*. Там вони за короткий час zorganizували 50 народних українських шкіл, у яких вчилися сотні дітей українських селян[80]. Збереглася фотографія, на якій сотник М.Саєвич веде через дерев'яну кладку малих дітей до школи *Додаток Є*.

Приклад таких калуських родин не був самотнім. З початку війни до січових стрільців з Калушини записалося чимало охочих. Не всі з них потрапили на війну, багатьох ще у серпні 1914 р. австрійська влада у Стрию повернула додому. Та все ж у Легіон зарахували кілька десятків мешканців Калуського повіту. У числі цих молодих людей були січові стрільці Федір Папіжєвський з с. Тужилів, Володимир Лісковецький, Михайло Блиску, Іван Мандрик, Василь Коритовський, Андрій Рубчак, Іван Рубчак з Калуша, Василь Сопель, Федір Васильків, Василь Когут із Болохова, Панько Швігун з Луки, Михайло Хом'як, Василь Хом'як, Михайло Дуда із Верхньої, Гриць Богосевич із Підмихайля, Дмитро Андрухів з Мислова, Петро Белей, Юрій

Белей, Юрій Гаджаровський із Войникова, Михайло Куцела з Боднарові, Михайло Дибуняк, Богдан Личаківський із с. Збора, отець-капелан Михайло Кравчук із Довга-Войнилівська [46, с. 79-80].

Серед них і частина студентів університетів, що здобували освіту і добровольцями записалися на війну. У січових стрільцях воювали студенти Львівського університету, уродженці Калущини, відомі пізніше діячі правник Теодор Белей, інженер Богдан Лучаківський, художник Осип Сорохтей. Також до УСС домігся переходу Олесь Бабій, майбутній письменник, автор слів гімну ОУН «Зродились ми Великої години».

Він народився у 1897 року в с. Середнє Калуського повіту. Після школи навчався у Стрийській гімназії. На самому початку війни сімнадцятирічний юнак зголосився до Українських січових стрільців. Стрий на той час був одним із центрів збору багатьох добровольців і О.Бабію вдалося потрапити до складу стрільців. Пройшов коротке навчання і уже взимку 1915 р. пройшов перші бої проти російської армії на перевалах у Карпатах. Через певний час був переведений до австрійського війська і відправлений на фронт до Італії. Там воював у піхоті, важко захворів на пневмонію, потрапив до шпиталю. Після одужання був звільнений від фронтової служби і повернувся в Україну [85, с.240].

Опинився на війні і учитель Гнат Мартинець *Додаток І*. Він народився у Калуші у сім'ї управителя народних шкіл. Навчався у Стрия та Перемишля. Закінчив у 1909 р. філософський факультет Львівського університету. До 1911 р. працював учителем української гімназії у м. Рогатин, потім в академічній гімназії у Львові. З початком Першої світової війни був мобілізований до армії, отримав чин капітана. Воював на російському фронті, був поранений. Після лікування призначений референтом Окружної команди, згодом комендантом міста Володимир-Волинський. У 1915-1917 р. був головою цього міста. Долучився до організації українських народних шкіл на Волині. Відкрив у Володимир-Волинському українську школу ім. Т. Шевченка [85, с.340].

Війна завдала багато горя галицьким українцям. Лінія фронту неодноразово переміщувалася із сходу на захід і навпаки. Мешканці Калуського повіту терпіли чималі збитки, страждали від воєнних дій, грабежів і насильства солдатів. Калуш зазнав чималих руйнувань, були знищені підприємства, приватні і громадські будівлі.

Важкою для Калущини була і російська окупаційна влада. В час першого приходу росіян із вересня 1914 по травень 1915 р. відбувалися арешти та побиття багатьох патріотично налаштованих українців, і в першу чергу представників інтелігенції. Під переслідування потрапили греко-католицькі священики, яких змушували переходити у російські православ'я, а тих, хто відмовлявся арештовували і відправляли у Сибір. Також арешти зачепили вчителів, громадських діячів. Під загрозою арешту опинився і адвокат А.Кос. Він відмовився покидати місто, втікати від росіян. Навпаки, намагався захищати арештованих українців, ходив із скаргами до місцевого російського старости. Про нього писали: «З приходом російських військ і адміністрації виступав все гідно, не корився, і Москалі се цінили, хоч знали точно всі політичні гріхи» [39, с.102].

Він проти насильства та нахабної поведінки російських солдат, не хотів коритися наклепам різних москвофілів. Така поведінка адвоката призвела до його арешту, і взимку 1915 р. його відправили до станіславівської в'язниці. На нього писали доноси місцеві і це стало причиною для арешту А.Коса. Проти нього висунули звинувачення у антиросійській діяльності, і навіть шпигунстві, що загрожувало смертною карою. Наклепи москвофілів були настільки неправдивими, що навіть російський повітовий староста І.Куровець клопотав перед начальством про звільнення українця як невинуватого.

Галицько-буковинський генерал-губернатор Г.Бобринський, який тоді перебував у Станіславі, наказав відправити адвоката в Росію як заручника. На початку лютого 1915 р. А.Коса вивезли з міста і доставили в Сибір аж у Томську губернію. Там він пробув три роки. Після падіння самодержавства

А.Кос намагався виїхати додому, але вже чиновники Тимчасового уряду забороняли йому таку поїзду. У засланні він важко хворів, страждав від відсутності ліків та нормального харчування. Йому вдалося виїхати з сибірського краю тільки взимку 1918 р. повернутися додому смертельно хворою людиною. Він помер у своєму рідному місті Комарно. У день смерті А.Коса у Калуші знову почали свою роботу українські товариства, що виникли завдяки його підтримці і якими упродовж багатьох років він керував [44, с.45]. У посмертній згадці про нього писали, що це був інтелігент, здібний до різних справ, ідейний та характерний чоловік. Його вважали визначною та оригінальною постаттю в суспільному і політичному житті Галичини [44, с.45].

До Сибіру потрапив і письменник М.Козоріс. Коли почалася війна, він переїхав з Делятина, де працював, знову до Калуша. Продовжував свою літературну творчість, працював журналістом газети «Калуський листок». Російська поліція арештувала М.Козоріса як «особливо небезпечного мазепенця». Примусово вивезли арештанта до Росії, де він теж потрапив у Томськ [74]. Перебуваючи в Росії М.Козоріс захопився комуністичними ідеями, долучився до роботи лівих українських партій. Переїхав у часи революції в Україну, після гетьманського перевороту як противник режиму був арештований і кілька місяців утримувався у в'язниці. Після падіння гетьманської влади підтримав уряд Директорії, переїхав в Галичину, де у той час будувалася ЗУНР [60; 74].

Найбільшого знищення зазнав Калуш під час наступу російських військ 1917 р. Тоді російські солдати захопили склади харчів, алкогольних виробів, розпочали пиятику і безчинства. Російське командування дозволило своїм солдатам грабежі і гуляння упродовж десяти днів. Це привело до масових погромів місцевого українського і єврейського населення, грабежів, насильства над жінками. Дикість п'яних російських вояків проявилася у такому факті. Вони хотіли розмістити коней у калуському греко-католицькому храмі Святого Архангела Михаїла, яким на той час керував

отець В.Петрушевич. Він відважно вийшов до п'яного натовпу і намагався закликати їх до порядку. У відповідь росіяни тяжко побили священника, незважаючи на його духовний сан та зрілий вік. Від отриманих побоїв В.Петрушевич захворів і через кілька тижнів помер.

Подібна дика історія трапилася і з лікарем І.Куровцем. Під час війни він залишався у місті, продовжував надавати медичну допомогу населенню. У 1915 р. на італійському фронті загинув під час боїв його молодший син, на той час військовий санітар. У згаданому 1917 р. п'яні російські солдати вдерлися до його садиби, почали чинити безчинства і грабунки. Спроби І.Куровця словесно вплинути на мародерів не мали ніякого позитивного результату. Лікаря та його дружину побили, майно пограбували. Після цього напівроздягненого арештованого діяча тридцять кілометрів босоніж гнали пішки з Калуша до Станіславова, де кинули у в'язницю. Від реальної смерті І.Куровця врятував відомий український діяч Дмитро Дорошенко, призначений тогочасним Тимчасовим російським урядом комісаром Галицько-Буковинського краю. Він наказав звільнити і надати медичну допомогу І.Куровцю, сприяв його переїзду у безпечне місце [39, с.112].

Коли австрійські війська розпочали наступ, росіяни при втечі підпалили багато споруд і будинків у Калуші та приміських селах. Знищували все, що мало відношення до українського культурного життя. Запалили і новозбудований перед війною самому місці вони пошкодили і підпалили збудований перед війною за підтримки А.Коса та І.Куровця Народний дім. Будинок отримав пошкодження, але його стіни були кам'яними, тому споруда збереглася і пізніше була відновлена [1, с.477-478].

У жовтні 1918 р. Австро-Угорщина фактично програла війну, почався її розпад. Був оголошений маніфест цісаря Карла I про можливість народам імперії формувати свої державні утворення. Місцеві українські і польські діячі почали готуватися до захоплення влади. Наприкінці жовтня у Львові діяв таємний військовий комітет, до якого доєднався і підхорунжий Д.Паліїв. *Додаток 3.* На той час він перебував у короткій відпустці і на прохання

членів комітету долучився до підготовки плану військового захоплення влади в Галичині. Очолив збройний виступ тогочасний командир Д.Палііва сотник Д.Вітовський. За його наказом були підготовлені розпорядження про план дій у кожному повіті і розіслані посланці із доручення доставити ці пакети у повіті [30, с.62].

На той час у Калуші та селах повіту йшла активна підготовка до такої події. Був створений народний комітет, що підтримував зв'язки із політичним керівництвом УНДП та таємним військовим комітетом.

До складу комітету входили відомі діячі з Калуша і найближчих сіл, які на перший поклик могли прибути на нараду. Головою комітету став адвокат Микола Желехівський. Це був син відомого в Галичині педагога, літературознавця і перекладача Євгена Желехівського із Станіслава, який переїхав до Калуша після втечі росіян із сусіднього містечка Солотвин. За цей час він здобув визнання серед калуської громади і його обрали керівником партійного осередку УНДП та повітового народного комітету. Найближчими помічниками М.Желехівського були міщани: голова української повітової торгової спілки Осип Ткачук, калуський робітник на соляному підприємстві Семен Захней, випускник львівської богословської семінарії отець Павло Джулинський, суддя-українець калуського повітового суду Юліян Білинський, педагог Дometій Попович. Також до комітету входили активні громадські діячі з найближчих сіл священники Андрій Бандера, Микола Янович, управитель школи із с. Підмихайля Глодзінський. Комітет підтримував тісні контакти із лікарем І.Куровцем, який перебував у Львові і став членом Української Національної Ради. Через П.Джулинського І.Куровець передавав інструкції про підготовку до взяття влади [10, с.7789-779].

Напередодні повстання М.Желехівський поїхав у Львів, де проходила нарада з керівниками місцевих комітетів. У цей час у Калуш прибув студент богослов'я Яців, який привіз наказ Д.Вітовського про взяття влади у повіті. Члени таємного комітету О.Ткачук, С.Захней, П.Джулинський організували

активістів і у ніч на 2 листопада 1918 р. були роззброєні поліцейська та військова команди, захоплені усі повітової органи влади, залізнична станція, пошта. Зранку 2 листопада у Калуш, під керівництвом священиків чи вояків, котрі перебували у відпустці чи лікуванні, увійшли загони селян з навколишніх сіл. Українська влада в Калуші та повіті встановилася спокійно, без насильства та порушення громадського спокою [30, с.63]. На ранок 2 листопада місто і повіт перейшли під контроль українців.

Збереглися спогади про участь в цих подіях священика А.Бандери. Зранку 2 листопада 1918 р., почепивши на пояс шаблю, він зібрав селян із своєї парафії в селах Старий Угринів та Бережниця і вирушив до Калуша. Тут він організував роззброєння поліції та місцевих австрійських солдат і допоміг взяти таємному комітету владу до свої рук. У кожному міському органі призначалися українці; які брали в свої руки керівництвом, формувалася українська поліція, що несла варту на дорогах і залізничній станції Калуша. Замість австрійських прапорів вивішувалися синьо-жовті національні прапори. Повернувшись знову до свого села А.Бандера організував владу в навколишніх селах повіту. Замість польських чи сполячених в'їтів призначалися українські патріоти. За організаційний хист калуські селяни називали священика «маршалом України». Він переймався громадськими справами увесь час існування української влади. Коли у травні 1919 р. поляки захопили Калушину, А.Бандера у числі частини українських діячів повіту відступив разом із урядом та військом на територію УНР [1, с. 796]

Подібним чином діяли й інші громадські діячі. Перші дні владу у Калуші й повіті тимчасово перебрав священик П.Джулинський. Після повернення зі Львова повноваження перейшли до М.Желехівського, а священик став його помічником. Старшина О.Дудикевич очолив військову команду із зорганізованих українських вояків та добровольців. Головою повітового суду призначили Ю.Білінського. Податковий уряд перейшов до О.Ткачука, а робітник С.Захней став керівником великого соляного підприємства, що в Калуші називали «Саліна». Більшість робітників та

інженерів там складала поляки, але швидкість та організованість українців під час взяття влади не дали можливості їм вчинити опір [30, с.64].

У місті були організовані урочисті збори, повідомлено про створення української держави. Того ж дня у багатьох селах повіту вивісили українські прапори як знаки взяття влади. Швидко перебравши владу і у м. Войнилів, де були повітові органи судового центру. Була роззброєна станиця державної жандармерії, взяті під контроль пошта та суд. Участь у взятті влади брали місцеві мешканці, очолювали цей процес студент Іван Гаджаровський і торговець Дурбак. Підтримку їм надавали греко-католицькі священники, зокрема місцевий парох Мулик [1, с.780].

Творення держави проходило у складних умовах. Через Калуш та повіт по залізниці і дорогам пересувалися великі маси колишньої австрійської армії – поляки і мадяри, та військовополонені російської. Це загрожувало порушенням безпеки, поширенням крадіжок і насильства. Була загроза саботажів та збройних бунтів з боку місцевих поляків. Також посилювали негативні колишні військовополонені, що поверталися з Росії і були «заражені» більшовицькими гаслами. Місцева влада змушена була організувати озброєні команди, щоб контролювали порядок на місцях. Займався цією справою поручник О.Дудикевич. Невдовзі його за розпорядженням українського уряду відправили на Закарпаття, щоб він налагоджував відносини із закарпатськими українцями Марамарощини. Після виконання цієї місії О.Дудикевич повернувся до Калуша. У січні 1919 р. його призначили повітовим державним комісаром Калуського повіту, а попередній керівник М.Желехівський став головою повітовою ради [1, с.781].

Ці два діячі виконували свої обов'язки до травня 1919 р. Українські посадовці забезпечили публічний спокій населення, організували збір податків, надання можливості купувати ліки, мануфактуру, харчі, паливо для обігріву помешкань, гасу і свічок для освітлення. Також розпочалася мобілізація до українського війська – Української галицької армії. Частина чоловіків, втомлених від війни, ухилялися знов йти воювати. Але багато

калушан і мешканців повіту готові були боронити власну державу від польських загарбників.

Долучилися калуські діячі і до творення уряду та інших органів влади в ЗУНР. Так І.Куровець переїхав до Львова, де виконував обов'язки секретаря «Народного Дому» (1918–1919). Як депутат австрійського парламенту і Галицького сейму він став членом Української Національної Ради (УНРади). У сформованому 9 листопада 1918 р. першому уряді – Державному секретаріаті був призначений державним секретарем суспільного здоров'я. Короткий час керував медициною республіки. *Додаток II.* Коли українське військо відступило зі Львова, він не зміг евакуюватися і потрапив до польських рук. Його відправили у польський концтабір, звідки обміняли на одного із поляків. Наприкінці січня 1919 р. через Австрію та інші держави під опікою Червоного Хреста вирушив до українських територій і в середині лютого добрався до тогочасної столиці ЗУНР Станиславова [84].

У новому уряді І.Куровця призначили санітарним шефом у Державний секретаріат внутрішніх справ. Він опікувався організацією медичної допомоги населенню республіки та забезпеченню санітарної служби. Це була важлива і складна ділянка роботи через епідемії тифу та інших хвороб, що ширилися на західноукраїнських землях після закінчення Першої світової війни. Йому вдалося у стислі терміни налагодити службу повітових лікарів й роботу місцевих лікарень. Було забезпечено боротьбу із пошестями, зокрема плямистим тифом, постачання ліків та лікарняного устаткування. Також І.Куровець організовував військову медицину для лікування військових УГА. Коли українська влада та армія відійшли за Збруч, лікар повернувся до Львова. Там він налагодив роботу української «Народної лічниці», щоб розширити її можливості розпочав у Львові будову Українського шпиталю. Уряди [38, с.139-140].

Подібну роботу на території Калуського повіту проводив і лікар Маркил Рожанковський. Він прибув до Калуша після служби лікарем на військово-морському флоті Австрії. *Додаток I.* Зорганізував санітарну

службу, яка боролася проти пошесті холери, а в повіті треба було запобігти поширенню черевного тифу, червінки і грипу. Завдяки М.Рожанковському це вдалося зробити і його перевели у санітарну службу УГА, де він організовував медичне забезпечення українського війська [87, с.420].

Як повітовий комісар ЗУНР керував Снятинським повітом Г.Мартинець *Додаток І*. Його ще навесні 1918 р. із Волині перевели на Снятинщину офіцером постачання австро-угорської армії. З початком повстання у листопаді 1918 р. він як старший офіцер серед українців очолив взяття влади у місті та найближчий селах. Його обрали повітовим старостою, а Українська Національна Рада затвердила його на посаді повітового комісара. На заклик Г.Мартинця у повіті провели збори вчителів краю, сформували Снятинську повітову шкільну раду, що впроваджувала українізацію шкільництва. Він організував мобілізацію чоловіків в УГА, збір амуніції та припасів для воїнів [49, с.86]. Під час румунської окупації Покуття у травні-серпні 1919 р. продовжував виконувати обов'язки старости Снятинського повіту. Після зайняття Галичини Польщею повернувся до викладацької діяльності, проживав у м. Самбір на Львівщині.

Повстання ЗУНР застало у Львові калуського суддю С.Гладишовського, який проходив там лікування. Його інтернувала польська сторона, вивезла до Кракова. Звідти суддя зумів через Австрію та Угорщину повернутися в Галичину, у січні 1919 р. приїхав до Станіслава. Там його призначили на посаду поручника-судді і він проходив службу у Державному секретаріаті військових справ. Улітку 1919 р. у складі УГА С.Гладишовський відійшов на територію УНР, продовжував свою діяльність на Великій Україні. грудні 1919 р., він отримав дипломатичний паспорт УНР і це дало можливість повернутися до Калуша [32, с.18].

До створення ЗУНР та організації УГА долучилися багато калушан. У листопаді 1918 р. старший брат Д.Паліїва поручник О.Паліїв брав участь у взятті влади у Коломиї. Там служив у місцевій військовій команді, готував мобілізованих до військової служби. Був відряджений у листопаді 1918 р. на

Буковину до м. Чернівці для переговорів з румунами щодо їхніх намірів захопити цю частину ЗУНР. Служив у Коломиї і [86, с.27].

Поручник М.Саєвич допомагав українцям Косівського повіту перебрати владу у листопаді 1918 р. За успішну організацію місцевої військової команди його призначили повітовим військовим комендантом повіту і він забезпечував безпеку та порядок на території Галицької Гуцульщини [80].

Отець А.Бандера був обраний послом Української Національної Ради ЗУНР, брав участь у її засіданнях у Станіславі. Він голосував за злуку українських земель, був серед учасників великого святкового зібрання, що відбулося у Калуші 22 січня 1919 р. на відзначення цієї події. Також долучився до розбудови Української Галицької Армії. Він став військовим священиком (капеланом) УГА, був духовним опікуном галицьких вояків, разом з ними перебував на Наддніпрянщині.

Журналіст М.Струтинський став засновником і головним редактором друкованого органу Калуського повітового комісаріату «Голос Калуша». *Додаток І.* Його успішна робота обумовила переведення до тимчасової столиці ЗУНР Станіслава. Там він працював у редакції офіційного урядового видання, «Републіка» та часопису «Воля» [87, с.496].

Розпад Австро-Угорщини застав колишнього літератора поручника М.Федюшку у м. Журавиця. Там він організував полк, у якому служив, на підтримку українського виступу у Львові. Але між військовими і українськими цивільними політиками у Перемишлі виникло непорозуміння, М.Федюшці наказали утриматися від збройного виступу, а тим часом поляки зайняли Перемишль і роззброїли українську військову команду. М.Федюшка змушений був таємно втікати, щоб не потрапити до польської неволі [23]. Повернувся до свого рідного містечка Войнилів. Там був призначений військовим комісаром і три місяці очолював місцеву військову команду. Їздив з віча на віче. Організував мобілізацію до армії, підтримував взірцевий лад в окрузі. *Додаток Й.* У березні 1919 р. його запросили до роботи в

редакції газети «Республіка», що видавалася у Станіславові. Там він працював два місяці, друкувався і різних виданнях [27].

У травні 1919 р., коли Галицька армія змушена була залишити Станіславів, знову повернувся до війська. Разом з УГА відійшов через Збруч на Наддніпрянщину. При штабі УГА він виконував обов'язки керівника історичного відділу, займався укладанням архіву армії, проведенням агітаційної роботи. Восени 1919 р. потрапив з військом у «чотирикутник смерті», захворів на тиф. На відзначення річниці Листопадового зриву 1 листопада 1918 р. написав брошуру «Великі роковини» і виступив з патріотичною промовою перед галицькими солдатами у Вінниці [27]. Але хвороба не відпустила і через три тижні М.Федюшка (Євшан) помер і був похований разом з іншими галичанами на місцевому цвинтарі.

Діяльність М.Федюшки на посаді воєнного коменданта Войнилова бачив та описав пізніше у спогадах О.Бабій. Він після розвалу австрійської імперії повернувся до рідного села, що знаходилося поблизу Войникова. Згадував, що одного разу строгий М.Федюшка навіть посадив його під арешт на три дні за недотримання дисципліни і комендантської години. Оуджавши О.Бабій пішов військовим старшиною на службу до Української галицької армії. Воював у складі Калуського куреня, під час війни почав писати поетичні твори. Коли українське військо під натиском поляків перейшло р. Збруч, О.Бабій теж відступив із своєю військовою командою [88].

У серпні 1919 р. після об'єднання з Армією УНР, галицькі вояки взяли участь у Київській наступальній операції. За короткий час більшовиків вигнали із Правобережжя наприкінці серпня українці увійшли в Київ. Під час наступу О.Бабій написав вірш під назвою «На Київ!». Стрільцям вірш сподобався, його було покладено на мелодію і він увійшов до репертуару військових оркестрів. У жовтні 1919 р. вірш опублікувала газета «Стрільцька думка», автор виступив під псевдонімом «Хмелик». Так почалася його поетична історія. Після поразки національних змагань О.Бабій потрапив до

польського полону, перебував деякий час у таборі для інтернованих у Польщі [88]. Після звільнення отримав дозвіл повернутися додому.

Найважливішою потребою допомоги фронту проти поляків було завдання провести мобілізацію до війська, бо добровольців, після перших днів національного підйому, зголошувалося мало. Починаючи з перших днів Української влади до рідного війська зголосилися всі старшини, юнаки і підстаршини. Деякі з них служили у військових установах, деякі по інших місцях, а ще інші відійшли на фронт.

Один із учасників польсько-української війни Б.Луцаковський склав такий список старшин та підстаршин Калущини, які пішли на службу УГА у 1918-1919 рр.

Із м. Калуша колишній лікар австрійського флоту підполковник М.Рожанковський, поручник-аудитор О.Чорненко поручник Т.Коритовський, чотарі В.Коритковський, С. Гладішовський, Є.Левкович; підхорунжі: Р.Бариш, В.Решетилевич; підстаршини: В.Дідошак, І.Мандрик, А.Рубчак.

З містечка Войнилова поручник інженер П.Дурбак, чотар М.Федюшка-Євшан, хорунжий І.Белей Іван, підстаршини: Г.Белей, Т.Белей, П.Белей, Ю.Белей, Ганджаровський та Тимків.

Із с. Верхня: підхорунжі М.Дуда, В.Антонів, М.Хом'як; із с. Довга Войнилівка М.Чолій Я.Павлусевич, з с. Небилів чотар-авдитор Я.Крижановський і чотар П.Кузевич Петро; із с. Перевозець поручник О.Паліїв, чотар В.Паліїв, підхорунжий Д.Паліїв Дмитро; із села Берлоги чотар О.Крижановський, хорунжі Л.Крижановський і А. Крижанівський, вістун Б.Луцаковський, підстаршина Валігун; із с.Кропивник хорунжі О.Дудикевич і Я.Дудикевич [18, с.162 -163].

У червні 1919 р. із Італії після полону і поранення повернувся В.Паліїв. Він долучився до частин УГА у Кам'янці-Подільському, командував кулеметною сотнею. Воював проти більшовиків і денікінців, а у 1920 р. в бригаді генерала А.Кравця перейшов до Чехословаччини [87, с.25].

Там же воював і його старший брат О.Паліїв. Наприкінці грудня 1919 р. його добрали до Революційного комітету УГА, який домовився з більшовиками про перехід Галицької армії до більшовицьких військ. Служив у штабі створеної Червоної УГА (ЧУГА), виступав на захист галицьких старшин, яких переслідували комуністи. Як писав його колега Н.Гірняк, «став «про око» комуністом. Був українським патріотом, належав до нашого опозиційного гуртка» [27, с.27]. Після розгрому червоних військ під Варшавою влітку 1920 р. О.Паліїва арештували чекісти і кинули до концтабору під Москвою. Зумів вижити, влаштувався на роботу в Києві і там залишився після війни.

На Великій Україні знову опинився письменник М.Козоріс. Перед цим він рік прожив у Галичині, на Гуцульщині, де разом із М.Саєвичем працював у Косові у повітовому комісаріаті, а з травня 1919 р. став повітовим комісаром Делятина. Коли поляки захопили територію ЗУНР, М.Козоріс через Румунію перебрався на Поділля, пізніше жив і працював у Києві і Харкові [78].

На Вінниччині воював і наймолодший з Паліївих Д.Паліїв. Він став ад'ютантом командуючого УГА М.Тарнавського, мав добрі відгуки і відношення до себе з боку генерала. Д.Паліїв на відміну від старшого брата виступав проти угоди між галичанами і більшовиками. Коли її було укладено, то як член революційного комітету ЧУГА захищав своїх колег-галичан він звинувачень більшовицької надзвичайної комісії. Коли вже арешт загрожував самому Д.Паліїву, він зумів втекти і повернувся в Галичину [87, с.26].

Перша світова війна серйозно вплинула на життя і діяльність українських громадських діячів. Частина молодших за віком була мобілізована до австрійського війська, або ж добровільно записалася у стрілецькі частини УСС. На війну пішли літературознавець М.Федюшка, поет О.Бабій, інженер М.Саєвич, правники Т.Коритовський, О.Чорненко, В.Мікласевич, С.Гладишовський. Нерідко до війська потрапляли

представники цілих родин Белеїв, Дудикевичів, Крижановських, Паліївих, Саєвичів інших. Старші громадські діячі опинилися в російській окупації і пережили безчинства і наругу російської воячини. Арештовані і вивезені до Сибіру А.Кос, М.Козоріс, зазнали побиття та грабунку І.Куровець і В.Петрушевич.

Коли почалася творитися ЗУНР калуські діячі взяли участь у створенні держави і її управлінні. І.Куровець отримав міністерську посаду, був організатором медичної і санітарної допомоги. Його колега М.Рожанковський керував медичною і санітарною службою калуського повіту, згодом українського війська. Керівниками калуського повітового комісаріату молоді республіки стали. М.Желехівський, О.Дудикевич, Ю.Білінський, С.Захтей, О.Ткачук ін. Багато вояків і старшин австрійської армії з Калущини перейшли служити в УГА, воювали з поляками, більшовиками, білогвардійцями, змагаючись за національну державу.

РОЗДІЛ 4.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ЧАСІВ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1919-1939 РР.

Після закінчення війни та поразки українських визвольних змагань в Галичині утвердилася окупаційна влада Другої Речі посполитої. Польські чиновники всіляко насаджували польську мову, культуру, забороняли чи обмежували діяльність українських товариств і організацій. У 1921 р. польська влада хотіла провести перепис населення, щоб сфальшувати національний склад повіту на користь польської меншості. У 1922 р. також спробували організувати вибори до польських органів влади. Українське населення бойкотувало ці заходи, не хотіло визнавати владу своїх супротивників. Багато селян та міщан потрапляли до поліції і суду із різноманітними звинуваченнями [37, с.344]. На їхній захист виступали українські адвокати, що жили і працювали на Калушині.

Серед них виділялися М.Желехівський, колишній голова повітової ради в часи ЗУНР та М.Воробець. М.Желехівський перебув польський полон, концентраційний табір і після закінчення війни був звільнений та амністований. М.Воробець переїхав до Калуша у 1919 р. і допомагав своєму колезі захищати українське населення. Декілька разів самі правники опинялися у ролі звинувачених. Так М.Воробець у 1922 р. був затриманий поліцією за надуманим звинувачення ніби то він хотів зірвати вибори до сейму. Адвоката та його помічника І.Сохацького притягнули до адміністративної відповідальності, а також вимагали від Львівської палати адвокатів винесення їм професійного покарання. Ця справа тягнулася кілька років, і хоч адвокат М.Воробець спростував усі наклепи поліції, польський суд залишив чинним адміністративне покарання для українських діячів і зобов'язав їх сплатити ще грошові витрати на судові слухання [6, с.215].

Така несправедливість була характерною для місцевої польської влади. Про неї писав у своїх спогадах український діяч І.Макух, відзначаючи, що у

польських чиновників спочатку було мало роботи, тому вони придумували для українців різні кари, щоб змусити коритися польській державі [11, с.248].

Крім професійної роботи згадані українські діячі розгорнули широку культурно-освітню діяльність у місті. Обоє мали хороший музичний слух, то ж організували у Калуші музичні і хорові колективи. М.Желехівський виступав як диригент народного оркестру, а М.Воробець мав гарний голос і співав у міському хорі. Їхня музично-хорова діяльність тривала упродовж 1920-х років і стала важливою складовою культурницького розвитку міста і повіту.

Поступово життя міста відновлювалося, відбудовувалися будинки, почало розвиватися громадське і культурне життя. Після музичних і хорових колективів у Калуші та повіті відновило діяльність відновлена повітове товариство «Просвіти». Спочатку його очолив суддя Вікент Микласевич. Його стараннями був відремонтований Народний дім, почали працювати сільські читальні [2, с. 478]. Він керував товариством чотири роки і станом на 1926 р., коли залишив посаду, повітова «Просвіта» утримувала 14 читалень і три Народні доми. У 12 бібліотеках нараховувалося 376 книжок. Щоб залучати до діяльності просвітницьких організацій молодь, організовувалися театральні гуртки, музичні і хорові колективи. Діяли 10 аматорських груп, які ставили різноманітні театральні постановки [48, с.213].

Із 1926 р. головою «Просвіти» кілька років обирали адвоката Івана Сохацького, що став одним з найвідоміших українських правників Калущини. Народився у м. Бібрка на Львівщині, навчався у Львові, де став членом студентського гімнастичного товариства «Сокіл». Його наставником був відомий в Галичині організатор спортивного сокільського руху Іван Боберський. Після закінчення університету І.Сохацький жив у Калуші, тут одружився. Крім юридичної справи він також займався створенням в селах повіту кооперативів та господарських спілок. За його керівництва «Просвіта» збільшила кількість своїх читалень і учасників просвітнянського руху [72].

І.Сохацький очолював також повітовий комітет Української націонал-демократичної партії, перейменованої у 1925 р. в Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Він брав участь і виступив на установчому зібранні УНДО, що відбулося у Львові [19, с.383]. Ще одним напрямом громадської роботи І.Сохацького була діяльність в фінансовій установі філії кооперативного «Українського банку». Спочатку цей банк в Калуші працював під назвою «Хлопський банк», після війни він був реорганізований в «Українбанк». Очолив його у 1929 р. син священика О.Тисовського Володимир Тисовський, а у 1931-1934 рр. банком керував І.Сохацький [69]. За нього було збудоване нове приміщення цього банку, що розташовувалося неподалік від повітового суду, де захищав своїх клієнтів І.Сохацький.

Діяльність цього банку була важливою для українців повіту. Раніше вони змушені були брати позики у місцевих єврейських лихварів, нерідко в якості застави даючи свою землю чи хати. Тоді лихварі робили все, щоб український позичальник не зміг розплатитися з боргами і забирали його майно. Поява українського банку змінила ситуацію, селяни отримали можливість брати кредити під менші проценти. А І.Сохацький дбав і про розвиток самої установи, і про те, щоб кредитори не потрапляли в залежність від лихварів.

Родина Сохацьких проживала поблизу міського парку, там він збудував будинок, який зберігся. Це був прогресивний чоловік, який цікавився новинками техніки, у його домі були велосипед, телефон, фотоапарат і радіо. Родина часто слухала радіо, виписувала багато книжок та газет, звідки дізнавалися про новини [72].

Його старший колега М.Воробець був великим любителем музики, організував хор при місцевому товаристві «Боян». Цей колектив неодноразово виступав на різних зібраннях чи по вихідних днях, М.Воробець був незмінним його учасником.

Серед українських калуських правників виділявся суддя Степан Гладишовський. Він не хотів дотримуватися правил неучасті суддів у громадському житті, був учасником просвітянського руху і його меценатом, надавав посильну допомогу дитячо-спортивному товариству «Пласт». За таку поведінку польська поліція та повітова влада намагалися позбутися незалежного судді. У вересні 1930 р., його через підтримку «Пласту», який польська влада заборонила, звинуватили в антидержавній діяльності, арештували та звільнили з посади судді. Правник подав апеляцію, дійшов до найвищого суду у Варшаві, більшість звинувачень з нього зняли, але назад до суду повернутися не дозволили. Тому він покинув Калуш, перебрався до Львова, де брав участь у громадському житті галицької столиці. Про нього писали: «як суддя роботящий розумний і безсторонній, та як чоловік надзвичайно ввічливий, вирозумілий і добродушний тішився загальною пошаною всіх громадян» [32, с.19].

Польська адміністрація виштовхала із суду і В.Микласевича. Його теж намагалися звинуватити у політичній діяльності. Він не став чекати провокацій, подібних до справи С.Гладишовського. Вийшов на пенсію, переїхав до м. Жидачів і там займався адвокатською справою [21, с.80].

У 20-х роках активну роботу в українському кооперативному русі Калуша провадив учасник листопадового зриву О.Ткачук. Він був одним з організаторів створення калуського повітового союзу кооперативів (ПСК), що займався споживчою і збутовою кооперацією, із 1929 р. був незмінним членом правління ПСК. У 1925 р. став директором «Народної торгівлі», котра поширювала свій вплив на дрібні сільські магазини українських торговців. Підтримував діяльність «Просвіти», обирався до її керівних органів, зокрема виділу і правління [2, с.471].

Відомою в історії Галичини і всієї України стала родина калуського священика А.Бандери. Сам отець А.Бандера продовжував свою духовну діяльність на парафії у селах Старий Угринів і Бережниця, вів широку просвітницьку і культурну роботу. Прихожани згадували про нього, що,

зважаючи на важке матеріальне становище багатьох селян, він відмовлявся від оплати за церковні обряди – хрестини, вінчання, відспівування тощо. Багато працював з односельцями, залучав їх до читання, опанування грамоти. Для цього використовував свою велику бібліотеку, часто для читання давав власні книги. У будь-яку пору року пішки долав десятки кілометрів, щоб духовно допомогти хворому чи помираючому. Просив матеріали та кошти для відбудови зруйнованих під час війни селянських хат, але ніколи не використовував пожертви та благодійні зібрання для особистого споживання[82].

У кожному селі, де служив настоятелем, А.Бандера опікувався читальнею «Просвіту», діяльністю споживчих кооперативів чи філій товариства «Сільський господар». За його громадську активність двічі потрапляв під арешт польської поліції. У 1928 р. його кинули за ґрати разом із сином Степаном за те, що відправив панахиду на могилах січових стрільців. Звинувачення пізніше були зняті, але поліція постійно наглядала за діяльністю священика. Вдруге був арештований у 1930 р., бо всупереч наказам місцевого старости готував зустрічі своїх парафіян із митрополитом УГКЦ А. Шептицьким.

Коли під час Голодомору 1932-1933 рр. більшовики чинили геноцид українців, А.Бандера у своїх проповідях закликав підтримати «братів з Великої України», збирав кошти і продукти для гуманітарної допомоги. Але, як відомо, радянська сторона відмовлялася прийняти подібну допомогу, заявляючи, що ніякого голоду в УРСР немає. Він розумів згубну політику більшовиків, неодноразово попереджав усіх про загрозу червоного терору. Пізніше, у 1941 р. більшовики цього не забули, не пробачили, арештували і вбили українського патріота [82].

У 1922 р. померла від недуги його дружина він залишився сам і виховав семеро дітей. Вони отримали гідну освіту, були виховані в патріотичному і християнському дусі, присвятили своє життя Україні Найвідомішим з них став син Степан Бандера, вчився у Львівській

політехніці. Він став членом ОУН, очолив крайову організацію. За його керівництва були організовані найвідоміші акції ОУН проти польської окупаційної влади, у тому числі й убивство міністра внутрішніх справ Польщі Болеслава Перацького за організовану ним антиукраїнську політику пацифікації. На суді у 1936 р. С.Бандера чітко пояснив мету та форми боротьби українців проти польського свавільства, його популярність і популярність ОУН стали найвищими в Галичині. До націоналістів долучалися десятки тисяч молодих людей, щоб боротися за звільнення українців від чужої неволі. Пізніше він став лідером ОУН, його послідовників називали бандерівцями, вони боролися як проти німецьких нацистів так і російських комуністів. Радянська каральна система не пробачить це провідникові ОУН, у 1959 р. організує підступне вбивство у Мюнхені.

На шлях боротьби стали також сини А.Бандери Олександр, доктор економіки і Василь, випускник факультету філософії, які загинуть в німецькому концтаборі Аушвіц у 1942 р., Богдан, член ОУН, який загине у протистоянні з більшовиками. Через комуністичні табори і знущання перейдуть і три доньки А.Бандери – Марта-Марія, Оксана і Володимира. Марта-Марія не повернеться з Красноярського краю на Батьківщину, Оксана отримає дозвіл на це тільки через 48 років після арешту, а Володимира – через 10 років. *Додаток Л.* Тож родина Бандерів увійшла в історію України як символ патріотів і борців за визволення українських земель від чужинської влади[82].

Кілька уродженців калуської землі стали відомими в Галичині політиками і громадськими діячами.

Калушанин М.Струтинський переїхав до Львова і невдовзі став одним з впливових українських газетних журналістів. Він працював і публікувався у багатьох львівських виданнях: «Українська Думка», «Життя й Мистецтво» «Діло», «Наш Прапор», «Рідна Школа», у перемишльській газеті «Український Голос». Був у націонал-демократичній партії, один із

засновників УНДО, увійшов до його центрального комітету. Кілька разів обирався від партії послом до польського сейму, там неодноразово виступав на захист прав та інтересів українського населення [87, с.522].

Видним політичним і громадським діячем став Д.Паліїв. Після війни вчився в Українському таємному університеті, вів роботу щодо його узаконення. Із 1920 р. був співзасновником УВО, входив до складу Верховної політичної колегії, політичний референт Крайової команди. Один із засновників УНДО, член його центрального комітету. У 1928 р. був обраний послом до сейму від Станіславівського повіту. Під час парламентських виступів захищав українські державницькі інтереси. Вважав за потребу тісну співпрацю політиків з усіма верствами українського суспільства. Протестував проти проходження військової служби українцями в армії Польщі. Засуджував руйнування православних церков на Холмщині та Волині, підтримував розвиток національного шкільництва [87, с.27].

Разом з Дмитром Донцовим став редактором часопису «Заграда», заснував Українську партію національної роботи, яка була легальним крилом Української Військової Організації. З 1924 р. редагував суспільний часопис «Новий час». За свою політичну діяльність його неодноразово арештовувала польська поліція. Тричі його судили до в'язниці. У 1930-х роках спільно з Миколою Шлемкевичем організував націоналістичну партію Фронт Національної Єдності. Ця партія виступала з ідеєю об'єднання всіх українських патріотичних сил, проти угодовської політики УНДО та тактики терору ОУН. Він заснував видавництво «Батьківщина», де видавалися такі пресові органи: журнали «Перемога» та «Батьківщина», газета «Українські вісті» [87, с.27].

До Львова переїхав і його брат В.Паліїв. Спочатку він жив Чехословаччині, працював фінансистом у Підкарпатському банку м. Ужгород. Після повернення до Галичини багато років працював у книжковому магазині Наукового товариства імені Т.Шевченка, став його директором, сприяв поширенню української книги [87, с.25].

На міжвоєнний період припадав розквіт літературної творчості та громадської діяльності О.Бабія *Додаток М*. На початку 1920-х колишній січовий стрілець і галицький вояк опинився у Чехословаччині. Вважається, що там він став членом Української Військової Організації, створеної Є.Коновальцем для боротьби з польським режимом в Галичині. Через якийсь час перебрався до Львова, де вів літературну та журналістську роботу. Працював у львівських газетах «Діло» та «Українські вісті». Свою першу збірку поезій «Ненависть і любов» видав у Львові 1921 року. Створив у Львові літературне товариство «Митуса», до складу якого входили колишні вояки УГА, молоді поети Василь Бобринський, Роман Купчинський, Юрій Шкрумеляк. Навчався у Празі в Українському педагогічному інституті ім. Драгоманова, де здобув докторський ступінь літературознавства. Відомий український літератор Богдан-Ігор Антонич назвав О.Бабія «найздібнішим поетом» нового покоління письменників» [88].

Політичні симпатії О.Бабія пов'язувалися із націоналістичними організаціями. Він був членом редакційного комітету і згодом редактором журналу «Національна думка». Із січня 1928 року він працював у редакції газети «Розбудова нації», став учасником I Конгресу українських націоналістів у Відні, на якому у січні у 1929 р. було утворено Організацію Українських Націоналістів. У листопаді 1931 р. його арештувала польська поліція. Були висунуті звинувачення у причетності до ОУН та поширенні антидержавних виступів, засуджений на 4 роки ув'язнення, покарання відбув у в Дрогобицькій в'язниці. Під час слідства у камері написав вірш, якому судилося стати «Маршем націоналістів» [88]. Зараз він відомий за словами першого рядка «Зродились ми великої години...», і у сучасній Україні є офіційним гімном Збройних сил України

У Чехословаччині опинився і О.Дудикевич. Спочатку він був військовим суддею в чеських таборах для інтернованих українських вояків. Потім йому дозволили працювати суддею у містечку Волове на Закарпатті. Через певний час він перейшов до адвокатури. Крім правничої справи

займався громадськими справами. Взяв участь в подіях творення автономної Карпатської України у 1938-1939 рр. Після захоплення Закарпаття угорцями переїхав до Словаччини, де й помер [85, с.601].

Його брат Я.Дудикевич у 1921 р. повернувся до Калуша, працював помічником адвоката у місті, також у Станіславові і Дрогобичі. Із 1923 р. у переселився до м. Бібрка, де уже сам мав власну канцелярію. Захищав українських націоналістів, звинувачених у належності до Української військової організації та Організації українських націоналістів. Був членом УНДО, очолював повітовий комітет. Також керував філією «Просвіти», входив до правління місцевого Народного дому. Був також у правліннях кооперативних кредитних спілок.

Відомим громадським діячем у Львові став уродженець Калуша Юліан Лещій. Він був викладачем Львівського університету, викладав на юридичному факультеті, де підтримував студентів українського походження. Крім того, короткий час він також читав лекції студентам-українцям в Українському таємному університеті. Долучився до діяльності різних громадських товариств культурного і просвітницького характеру. До нього зверталися багато колег із невеликих повітових міст, і кожному він намагався допомогти у вирішенні різних питань [6, с.56].

У міжвоєнний період найвідомішим калуським інженером у лісовій галузі був М.Саєвич. Після повернення із фронтів визвольних змагань він продовжив свою таємну політичну роботу. У 1920 р. долучився до створеної Є.Коновальцем у Празі Української Військової Організації, став її бойовим референтом на Калущині. Він брав участь у відновленні роботи дитячо-юнацької патріотичної організації «Пласт», увійшов до складу Верховної пластової ради.

Активна громадська діяльність М.Саєвича викликала підозру у польської таємної поліції і змусила його покинути рідні місця. М.Саєвич виїхав до Чехословаччини, де поступив на навчання до Української господарської академії у чеському місті Подебради. Там навчався лісовій

справі, отримав диплом інженера-лісівника, докторський ступінь, захистивши роботу: «Шкідники карпатських лісів» [80].

По завершенню навчання у 1925 року М.Саєвич почав читати лекції у навчальному закладі, який закінчив. Ця освітня установа була заснована емігрантами з України на кошти чеського уряду, вважалася найповажнішим українським навчальним закладом, де здобували вищу освіту сотні українців. Лектор М.Саєвич викладав такі предмети як основи мисливства, лісові промисли, лісова адміністрація та бухгалтерія. Він був автором двох навчальних підручників – «Мисливство» і «Охорона лісів» [80].

У тогочасній демократичній Чехословаччині було кілька українських навчальних закладів, саме там навчалася і виховувалася майбутня українська молода інтелігенція, яка доклалася до розвитку господарського і громадського життя Галичини у міжвоєнний період. Академія у Подебрадах була під увагою митрополита УГКЦ А.Шептицького. Він надавав закладу фінансову підтримку, відправляв туди здібних молодих осіб, пізніше сприяв влаштуванні на роботу багатьом випускникам.

Тому академічна діяльність М.Саєвича привернула увагу митрополита. У 1929 р. А.Шептицький надіслав М.Саєвичу запрошення на роботу у охоронцем-управителем церковних лісів та полонин «Перегінська пуща», що займали площу у 25 тис. гектарів. Центром цих церковних лісових володінь стало село Осмолода тогочасного Калуського повіту. Тут М.Саєвич створив лісовий заповідник, де були зразкова пасіка, велике форельне господарство, унікальний «Лісовий музей» [77].

Він провів ретельний облік усієї звірини, встановив правила ведення мисливського господарство у гірських лісах. Визначено регуляцію чисельності кабанів і вовків, підгодівля оленів. Щоб запобігти традиційному для цієї гірської місцевості браконьєрству місцевого населення були запроваджені патрулі для охорони та виявлення порушників. Охочим до мисливства продавали ліцензії на відстріл, для них влаштовували організовані гірські полювання. Подібним чином відрегулювали ловлення

форелі у річці Лімниця та її притоках. Такий підхід змінив ситуацію у володіннях церкви. Сюди упродовж десяти років приїжджали визначні особи з Європи, які не тільки відпочивали і займалися мисливством, але у такий спосіб пізнавали Українські Карпати [77].

Його діяльність мала як професійний, так і громадський характер. На базі урочища Підлюте було відкрито курортну зону, сюди щорічно приїжджав сам митрополит А.Шептицький, його духовне оточення. Часто тут бували відомі політичні і громадські діячі Галичини. І у цьому була чимала заслуга одного із реформаторів лісового господарства М.Саєвича.

Ще одним неординарним лісівником Калущини став Богдан-Микола Лучаковський (1900-1971). Народився у с. Берлоги тогочасного Калуського повіту. Закінчив у 1918 р. гімназію у Станіславові після чого зразу записався до УГА. Брав участь у роззброєнні польських та угорських військових поїздів у м. Станіславів, отримав ступінь вістуна, був призначений до служби контролю шляхів і транспортів Державного секретаріату внутрішніх справ. Весною 1919 захворів на тиф. Після відступу УГА арештований польською владою. Став членом Української військової організації, знову був арештований поляками, але зумів утекти до Чехословаччини. Заочно його засудили на 4 роки ув'язнення. У 1920-1925 рр. навчався у Лісовій академії у Празі, здобув фах інженера-лісівника [86, с.542]. Повернувся до Галичини, працював управителем лісів Станіславівської єпархії УГКЦ. Був ініціатором творення лісових заповідників, збереження карпатського кедрового фонду, пропагував охорону лісів. Після приходу у 1939 р. більшовицької влади переїхав до м. Краків, займався продажем деревини. У 1943-1944 рр. працював лісовим інженером на Прикарпатті. З наближенням фронту виїхав до Відня. Перебував на території Німеччини, де у повоєнному 1946 р. став організатором і першим головою Об'єднання українських лісників і деревників в еміграції. Викладав лісівництво в політехнічному інституті м. Регенсбург та Українській технічному господарському інституті. У 1951 р. переїхав до США, займався літературною і науковою роботою, автор книг і

публікацій про лісове господарство, активний член американського відділення Наукового товариства ім. Т.Шевченка [86, с.542].

Отже, в умовах Польської держави громадське і культурне життя Калущини продовжило свій розвиток, всупереч антиукраїнській політиці польської повітової адміністрації. Значиму роль продовжували відігравати ті громадські діячі, котрі користувалися авторитетом ще з австрійського періоду. Серед них І.Куровець, А.Бандера, О.Тисовський, М.Желехівський та ін. Також активу діяльність здійснювали представники молодшого покоління, що зайняли своє місце у політичному і громадському житті Галичини. Це Д.Паліїв, М.Струтинський, С.Бандера та його брати і сестри, І.Сохацький, С.Гладишовський, О.Бабій, М.Саєвич, Б.Луцаковський та інші діячі.

РОЗДІЛ 5.

МЕТОДИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Вивчення історії України у загальноосвітній школі має вагоме значення для розвитку особистості учня, формування його громадянських і патріотичних почуттів. Воно дозволяє осмислювати й оцінювати закономірності соціально-економічних, культурних і політичних змін, їх значення та аналізувати можливі перспективні напрямки розвитку.

Учням необхідно розвивати навички аналізу, критичного осмислення історичних відомостей, а визначення ролі конкретної особистості у цьому сприятиме повноцінному вивченню шкільного курсу історії.

Відомо, що комплексним показником рівня історичних знань є предметно-історична компетентність учнів. Під нею розуміється здатність пізнавати і вивчати минуле у його різноманітті. Ця компетентність базується на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих під час навчання [95, с.25]. Досліджувана у дипломній роботі тематика містить достатньо широкий спектр тем вивчення вітчизняного минулого, що стосуються періоду другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Важливим результатом навчання на уроках історії є здобуття учнями історичної компетентності. Якщо говорити про її сутність, то є кілька складових історичної компетентності: хронологічна компетентність, просторова компетентність, інформаційна компетентність, логічна компетентність.

Хронологічна компетентність передбачає уміння учнів орієнтуватися в історичному часі, розуміти поняття епох, періодів, що мають свої специфічні особливості. Вона дозволяє встановлювати близькі та далекі причинно-наслідкові зв'язки, розглядати суспільні явища в конкретно-історичних умовах, з'ясувати подібність і відмінність близьких за суттю, але різних за

часом здійснення явищ; Оволодіння цією компетентністю дозволить виявляти зміни життя суспільства.

Просторова компетентність дає можливість орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля. Це дозволяє швидко орієнтуватися в історичних і географічних картах, співвідносити поняття відстаней, напрямків, інших складових історичної географії.

Інформаційна компетентність передбачає навички роботи з джерелами історичної інформації, уміння пояснити і характеризувати зміст відповідного джерела. Її оволодіння дозволяє визначати надійність і достовірність джерел, виявляти і критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів.

Логічна компетентність дає навички визначати і застосовувати теоретичні поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ. Учень вчиться правильно ставити запитання та шукати відповіді, розуміти різне трактування минулого та зіставляти різні його інтерпретації.

Аксіологічна компетентність – уміння формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, відповідну до цінностей та уявлень конкретного часу, осмислювати зв'язки між минулим і сучасним життям.

Тематично та хронологічно тема дослідження нашої роботи співвідноситься з шкільною програмою вивчення історії України у 9 класі та 10 класі. У 9 класі згідно навчальної програми матеріали дипломної роботи можуть бути використані при вивченні таких тем як «Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії в другій половині XIX ст.» та «Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії на початку XX ст.».

Згідно робочого планування на ці теми відводиться для вивчення 9 уроків. Базовим підручником визначено підручник Власов В. С. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Літера ЛТД, 2017 [90].

За тематичною спрямованістю досліджувані у дипломній роботі напрями можуть бути використані при проведенні уроків на теми «Суспільно-політичне життя у 60-80-х рр.. XIX ст.»; «Політизація українського національного руху у 90-ті роки XIX ст.»; «Особливості українофільського та політичного етапів національного відродження». Також матеріали роботи можуть бути застосовані при складанні завдань чи запитань до проведення практичної роботи, присвяченої даній тематиці.

Ключовим завданням при вивченні цих тем є пояснення ролі і місця провідних політичних діячів того часу І.Франка, М.Павлика, Ю.Романчука, М.Грушевського в національному громадському та політичному русі та їхнього впливу на сучасників і українську молодь, що брала їх діяльність за взірць громадської роботи.

На прикладі біографії Антіна Могильницького можна показати діяльність греко-католицького священика, котрий крім духовної праці займався літературною справою, був активним громадським діячем, за що двічі обирався депутатом австрійського парламенту. Постать Івана Белея заслуговує на увагу учнів через його літературний талант, послідовну роботу як редактора українського періодичного видання «Діло». Завдяки організаційному таланту І.Белея, його увазі до газетного матеріалу, переліку авторів, що співпрацювали з редакцією, газета перетворилася на найвпливовіший в українській журналістиці друкований орган, який плив на думку і свідомість українського населення Галичини.

У методичному плані про цих та інших калуських діячів варто подати інформацію під рубрикою «Особистості». Запропонувати учням підготувати короткі інформаційні повідомлення про літературні праці цих персон, їх громадську роботу, взаємини з тогочасними лідерами суспільної думки. Можна давати завдання для двох учнів, щоб вони окрім підбраного матеріалу вчилися давати аналіз громадській позиції історичних постатей. Процес обговорення буде спонукати учнів до уваги та пошуку аргументів у

дискусійних питаннях, вироблятиме уміння слухати, поважати думку колеги, уміти правильно та обґрунтовано викладати чи відстоювати власну позицію.

У тематичному розділі «Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії на початку ХХ ст.» передбачено 4 уроки за такими темами «Економічне і суспільно-політичне життя», «Піднесення українського національного руху», «Вплив греко-католицької церкви на формування національної свідомості населення західноукраїнських земель» [91]. В рамках їх проведення можна використати матеріал про провідних діячів Калушини, депутатів австрійського парламенту, Галицького крайового сейму адвоката Андрія Коса та лікаря Івана Куровця. На їх прикладі демонструється «Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії на початку ХХ ст.». організаційний талант та професійну самореалізацію, форми роботи по розвитку економічного, культурного, освітнього, просвітницького життя повіту та галицьких земель.

Вивчаючи роль греко-католицької церкви поряд із постаттю митрополита Андрея Шептицького слід показати на прикладах отців В.Петрушевича, О.Тисовського, А.Бандери зразки повсякденної жертвної праці місцевих священиків серед українського селянства, їхньої громадської місії. Це можна робити у формі коротких учнівських повідомлень, які дозволять учням самостійно оцінити роль і місце греко-католицьких духовних отців у піднесенні національної свідомості.

На практичні заняття можна запропонувати знайти учням відгуки чи характеристику названих особистостей, що подавалася їхніми сучасниками, або ж науковцями-дослідниками. Пошук такої інформації за допомогою інформаційних систем буде для молодих людей методом набуття практичних умінь знаходити потрібні історичні джерела, розвивати їхню інформаційну компетентність.

У навчальній програмі з шкільного предмету «Історія України» для учнів 10 класу, на основі базового підручника Власов В., Кульчицький С. «Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу. К., 2018»

матеріали тематики дипломної роботи можуть бути використані при висвітленні таких розділах, як «Україна в роки Першої світової війни», «Українська революція. Визвольні змагання 1917-1921 рр.», а також «Західноукраїнські землі у 1921-1939 рр.». Зокрема, згідно підручника В.Власова, С.Кульчицького «Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу» [91], на вивчення цього обсягу матеріалу відводиться 20 уроків.

В інтегрованому курсі «Історії: Україна і світ», викладеному у підручнику М.Мудрий, О.Аркуша «Історії: Україна і світ: (інтегров. курс, рівень стандарту) для 10 класу загальноосвітніх шкіл» [93]. досліджувана проблема може бути відображена під час вивчення таких тем як «Українська революція: від автономії до незалежності», «Українська революція: національний і соціальний аспекти», «Українська державність і питання національних меншин».

Тут мова може йти про ілюстрацію прикладів громадської, професійної і культурницької роботи таких представників Калущини у суспільному житті Галичини, як М. Рожанковський, М. Федюшка-Євшан, О. Бабій, М.Струтинський, М. Саєвич, Б. Лучаковський та ін.

ВИСНОВКИ

Виконання дипломної роботи, опрацювання виявленої історіографічної літератури та опублікованих джерельних матеріалів, дали змогу всебічно розкрити поставлені мету та завдання, зробити наступні висновки.

Тема громадської участі українських представників Калущини у суспільно-політичних та національно-культурних процесах у сучасній вітчизняній літературі має фрагментарне відображення. На сьогодні відсутні цілісні праці такого спрямування. Зроблена в даній дипломній роботі спроба узагальнення досвіду роботи представників конкретного регіону – Калущини на повітовому рівні, їхня діяльність у масштабах галицьких земель ґрунтується на залученні різнопланових джерел та фактів, має елементи наукової новизни.

В умовах австро-угорської держави з певними демократичними можливостями конституційної монархії українці імперії активізували свою громадську активність, що проявлялася в різних сферах суспільного життя. Одним із визначних діячів другої половини ХІХ століття на теренах Калущини став священник Антін Могильницький, що поєднав у своїй особі якості духовного отця, громадсько-політичного діяча, депутата австрійського парламенту і галицького сейму, письменника, організатора просвітницької діяльності на повітовому рівні.

На рубежі ХІХ – ХХ століть калуська земля дала галицькому загалу таких енергійних громадських робітників як журналіст, редактор, видавець, авторитетний літератор Іван Белей, лікар-професіонал, засновник повітової медичної служби в Калуші Іван Куровець, адвокат і громадський діяч Андрій Кос. Усі вони були у близьких стосунках з Іваном Франком, водночас, кожен з них став помітною особою в тогочасному галицькому політикумі. І.Белей вивів на новий якісний рівень українську журналістику, перетворивши газету «Діло» у найвпливовіший газетний орган. І.Куровець та

А.Кос захищали інтереси українців у стінах австрійського парламенту та Галицького сейму, їхній суспільний авторитет сприяв пожвавленню національно-культурного життя Калущини, поширенню впливу просвітянської організації, залученню до неї ширшого кола українських міщан та селян. Вагому роль в культурницькій і просвітницькій роботі в повіті належала представникам церкви – отцям Володимиру Петрушевичу, Олександру Тисовському, Андрію Бандері ін. У передвоєнні роки за прикладом старших товаришів входило у громадське життя молодше покоління місцевої світської інтелігенції: правники Т. Коритовський, С.Гладишовський, І. Сохацький, письменник М. Козоріс, літературний критик М. Федюшка-Євшан.

У роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань вони взяли на себе місію організації військової сили – Легіону УСС, творення ЗУНР. Активну участь у розбудові української держави брали в якості урядовця І. Куровець, місцевих державних діячів М. Желехівський, О.Дудикевич, М. Рожанковський, П. Джулинський у Калуші, Г. Мартинець у Снятині. Серед ініціаторів встановлення української влади у Калуші був член Української Національної Ради А.Бандера, а Д.Паліїв відіграв важливу роль в організації збройного захоплення влади в Галичині 1 листопада 1918 р. Десятки калуських інтелігентів – уродженців та тих, хто працював на цій землі, стали вояками УГА, брали участь у військовій боротьбі за українську державу проти поляків в Галичині, проти більшовиків та білогвардійців на території УНР.

У повоєнний період боротьба за українську справу продовжувалася. Вона мала різні форми політичні, таємні військові, господарсько-економічні та національно-культурні. Представники родин Бандери, Дудикевичів, Паліївих, Саєвичів, Коритовських доклали чимало зусиль для підтримки національної солідарності, розвитку українства як окремого національного організму, який відкидав польську політику колонізації і пристосуванства. Калушанин О. Бабій був відомим літератором, активістом націоналістичного

руху, автором вірша «Зродились ми великої родини», якому судилося стати гімном кількох поколінь борців за українську свободу.

У міжвоєнний період завдяки своїм природоохоронним підходам стали відомими не тільки на території Калущини, але в рамках всієї Галичини лісівники М. Саєвич та Б. Лучаковський. М. Саєвич завдяки підтримці митрополита А. Шептицького по науковому перебудував усю систему догляду за лісовими маєтностями Греко-католицької церкви у Карпатах. Лісовий інженер Б. Лучаковський запровадив нові форми обліку і захисту в карпатських лісах мешканців фауни, домогся правильної організації мисливської справи, природоохоронної системи у лісівництві.

Вважаємо, що характеристика роботи названих громадських діячів, їх участь у політичних процесах, місце в суспільному житті на рівні повіту і загальногалицькому рівні знайшли своє достатнє відображення у поданій до захисту дипломній роботі на здобуття другого (магістерського) рівня освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані документи, матеріали, спогади.

1. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини / за ред. Б.Кравціва. Т.1. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. 915 с.
2. Альманах Станіславівської землі Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. Т.2. / за ред. М.Климишина. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1985. 900 с.
3. Бабій О. Зродились ми великої години: Вибр. поезії. Спогади. Матеріали. Дрогобич, 1997. 315 с.
4. Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. 528 с.
5. Генерал Мирон Тарнавський. Спогади. Львів, 1992. 125 с.
6. Гловацький І. Українські адвокати Східної Галичини у світлі архівних джерел і некрологів 1800-1943 рр. Видання друге, доповнене. Л.: Ліга-Прес, 2014. 464 с.
7. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали / Упорядники: О.Карпенко, К.Мицан. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 584 с.
8. Калуш на давній поштівці та фотографії. Калуш, 2017. 130 с.
9. Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія (1918-1939). Документи і матеріали. Т.2. К. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 704 с.
10. Лучаковський Б. Калуш і Калущина в листопадові дні 1918 р. *Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини / за ред. Б.Кравціва. Т.1. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. С.778-783*
11. Макух І. На народній службі: Спогади. К.: Основні цінності, 2001. 572 с.

- 12.Паліїв Д. Життя і діяльність.1896-1944: Зб. праць і матеріалів. Львів, 2007. 859 с.
- 13.Ріпецький С. За волю України: історичний збірник УСС. 1914-1964 / за ред. С.Ріпецького. Нью-Йорк: Видання головної управи братства Українських січових стрільців, 1967. 608 с.
- 14.Ріпецький С. Українське Січове Стрільцтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк: Вид-во «Червона калина», 1956. 360 с.
- 15.Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів, Т.1, Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто 1989. 515 с.
- 16.Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.1 Вінніпег: Видавництво Дмитра Микитюка, 1958. 680 с.
- 17.Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.2 Вінніпег: Видавництво Дмитра Микитюка, 1960. 384 с.
- 18.Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.3 Вінніпег: Видавництво Дмитра Микитюка, 1966. 232 с.
- 19.Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Т.1. Книга 1. (1919-1929). Івано-Франківськ: КПФ «Лік», 2012 600 с.
- 20.Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали / Відп. ред. М. Кугутяк. Т.1. Книга 2. (1929–1939). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2014. 600 с.
- 21.Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини, Т.І. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1990. 637 с.
- 22.Тимів І. Калуш: історія в документах і матеріалах. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 144 с.

Газетні матеріали

- 23.Микола Євшан. (Некрольог). *Воля*. 1920 7 лютого.

24. Дописи. *Діло*. 1934. 16 травня.
25. Львів перед сто роками. Спомини Івана Залізняка. *Діло*. 1911. 4 березня.
26. Процес 101. Промови прокурора й оборонців. *Рада*. 1911. 11 червня
27. Струтинський М. М. Євшан (Микола Федюшка). *Громадська думка*. 1920. 28 січня.

Монографії, наукові статті

28. Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939 рр. Івано-Франківськ, 1996. 73 с.
29. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, 2009. 812 с.
30. Відливаний О. Листопадовий чин 1918 р. в Калуші. *Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів*. Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. С.60-72.
31. Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 356 с.
32. Гладишовський Степан. *Життя і право. Вісник теорії і практики*. Львів. 1938. С.18-19.
33. Гловацький І. Ю., Гловацький В.І. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.). Львів: Тріада плюс, 2004. 112 с.
34. Грабовецький В. Історія Калуша: З найдавніших часів до поч. XX ст. Дрогобич, 1997. 280 с.
35. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних землях України. К.: Либідь, 1993. 408 с.
36. Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. Т. 1: Фонди періоду до 1939 року. К., 2008. 514 с.
37. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2001. 628 с.

38. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. 350 с.
39. Іван Куровець. Лицар галицької медицини. Тернопіль, 2014, 145 с.
40. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961. 241 с.
41. Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. І. Тимів. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 160 с.
42. Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. 308 с.
43. Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів. / Упоряд. І. Тимів. Заг. ред. О. Малярчук. Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. 276 с.
44. Кобута С. Доктор права Андрій Кос – визначний та оригінальний адвокат і суспільний діяч Калущини. *Краєзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах*. 2021, січень-червень. №37. С.41-45.
45. Кобута С., Кобута Л. Політична і парламентська діяльність українських адвокатів Станиславівщини (кін. XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ: ЛІК, Вип.12. 2018. С.46-57.
46. Когут М. Калущина: люди і долі : біографічний довідник. Калуш, 2006. 234 с.
47. Когут М. Підгірки: минуле і сучасне. Дрогобич: «Відродження», 200. 163 с.
48. Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. Брошнів: «Талія». 1996. 265 с.

- 49.Королько А. В обіймах злуки... Снятинщина у роки національно-визвольних змагань західних українців (1918–1919 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Чернівці, 2012. Вип. 607–609. С.82–92.
- 50.Кугутяк М. Галичина: сторінки Історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
- 51.Кугутяк М. Історія Української націонал-демократії. 1918-1919. Т.1. Київ-Івано-Франківськ: Плай, 2002. 535 с.
- 52.Левицький К. Українські політики Галичини. Тернопіль, 1996. 154 с.
- 53.Литвин М. Р., Науменко К.С. Історія ЗУНР. Львів: Олір, 1995. 368с.
- 54.Лучаківська І. Соціально-політичний портрет українських правників Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 15. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С.89-100.
- 55.Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці XIX – на початку XX століття: національна ідентифікація і професійна діяльність. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука*. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2012. - С.35.
- 56.Ониськів О. Г. Калуські судді – учасники культурно-просвітницького руху 20-30 рр. на території Калущини. *Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів*. Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. С.129-142.
- 57.Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичина (листопад – грудень 1918 року). *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч.2-3. С.132-193.
- 58.Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини й Буковини в революції 1918-1919 рр. *Україна модерна*. Львів, 2000. Ч.4-5. С.187-245.

- 59.Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати австрійського парламенту та Галицького сейму (1848-1918): довідник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2012. 138 с.
- 60.Рубльов О. С. Михайло Козоріс: доля інтелігента. *Український археографічний щорічник*. Вип. II. К.: Наукова думка, 1993. С.67-109.
- 61.Тимів І. Створення та діяльність філії товариства «Просвіта» у Калуші у передвоєнний період 1903-1914 рр. *Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва*. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. 308 с. С.77-97.
- 62.Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.
- 63.Цюпак Р. Не забудьте браття-громадяни, пом'янути нас незлим тихим словом. Калуш, 2022. 238 с.
- 64.Цюпак Р. Д.Паліїв – воїн, політик, журналіст. Калуш, 2016. 225 с.

Інформаційні та популярні видання.

- 65.А ми тую стрілецьку славу збережемо... Коломия: «Вік», 2019. 286 с.
- 66.Адвокат Андрій Кос. *Комарно сайт*. URL: <http://komarno.in.ua/statti/famouspeople/79-advokat-kos>
- 67.Андрій Кос. *Калуш інфо*. URL: <http://kalush.info/page/andrij-kos>
- 68.Вулиця Тисовського. Сто років тому калушани просили Шептицького призначити їм пароха, іменем якого тепер назвали вулицю. *Вікна*. 06.12.2016. <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2016/12/06/64580/view>
- 69.Зоряна Сохацька: В Америці я прожила багато років. *Вікна. Калуш*. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/culture/2013/09/15/14431/view>
- 70.Іван Белей. *Калуш інфо*. URL: <http://kalush.info/page/ivan-belej>
- 71.Квятковський А. Батько української футурології. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/48510>

- 72.Кобзан І. Світлій пам'яті Ірини Сохацької. *Калуш інфо* URL: http://info-kalush.at.ua/index/svitlij_pam_jati_irini_sokhacskoj/0-38
- 73.Михайло Козоріс. *Калуш інфо*. URL: <http://kalush.info/page/mihajlo-kozoris>
- 74.Михайло Козоріс — калушанин, який творив літературу нової доби. URL: <http://visti-kalush.com.ua/articles/category/agriculture/2012/03/02/4459/view>
- 75.Ониськів О. Останній судовий процес адвоката Івана Аронця URL: <http://vikna.if.ua/news/category/kl/2019/02/20/95241/view>
- 76.Письменники Прикарпаття. Михайло Козоріс. *Хата-читальня*. URL: <https://m.sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/mihajlo-kozoris>
- 77.Прохасько Т. Революція в лісі. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/21078>
- 78.Рис Г. Михайло Козоріс – «Галицький Гоголь». URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/24538812.html>
- 79.Сьогодні виповнюється 210 років з дня народження Антіна Могильницького. URL: *АрміяInform*. 2021. 3 березня. <https://armyinform.com.ua/2021/03/03/sogodni-vypovnyuyetsya-210-rokiv-z-dnya-narodzhennya-antina-mogylnyczkogo/>
- 80.Тимків Б. Брати Саєвичі: Микола – відомий державний діяч і вчений, Євген – старшина УСС, Володимир – суддя. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Saievych_M
- 81.Тимів І., Оніщук О. Правники Калушини [зокрема А. Кос]. *Західний Вісник*. 2014. 21 березня.
- 82.Сім'я Бандери. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/simia-bandery-kymbuly-batky-providnyka-oun-i-shcho-z-nymy-naspravdi-stalosi-231542.html>

Довідкові та енциклопедичні видання.

83. Арсенич П. І. Кос Андрій Іванович. *Енциклопедія сучасної України*
URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5463
84. Арсенич П.І. Куровець Іван. *Енциклопедія сучасної України*. URL:
https://esu.com.ua/search_articles.php?id=52010
85. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т.1: А–Ж. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. 686 с.
86. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2: З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. 795 с
87. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П – С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. 576 с.
88. Ільницький М. М. Бабій Олесь (Олександр) Йосипович. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. Т. 2. URL: <https://esu.com.ua/article-38621>
89. Качкан В. А. Белей Іван Михайлович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=39032

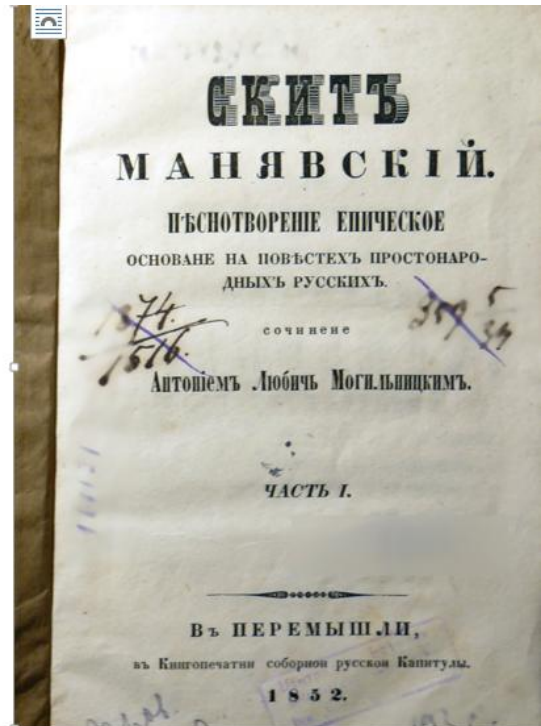
Навчальна і навчально-методична література

90. Власов В. С. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Літера ЛТД, 2017. 304 с.
91. Власов В., Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу». К.: Літера ЛТД, 2018. 348 с.

- 92.Кобута С. Й., Соловка Л. М. Організація пошукової і дослідницької роботи в архівах: на прикладі Державного архіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, Місто-НВ, 2014. 315 с.
- 93.Мудрий М., Аркуша О. Історії: Україна і світ: (інтегров. курс, рівень стандарту) для 10 класу загальноосвітніх шкіл». К., 2018. 350 с.
- 94.Прикарпаття – спадщина віків. Пам'ятки природи, історії культури, етнографії. Історико-культурне видання. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2007. 650 с.
- 95.Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі Київ: Генеза, 2006. 328 с.
- 96.Шологон Л. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848-1914 рр.). Івано-Франківськ, 2014. 412 с.
- 97.Шологон Л. І. Національно-культурний рух українців Галичини (1848–1914 рр.) : джерела та історіографія : конспекти лекцій для студентів 3-го курсу спеціальності «Історія». Івано-Франківськ, 2016. 96 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

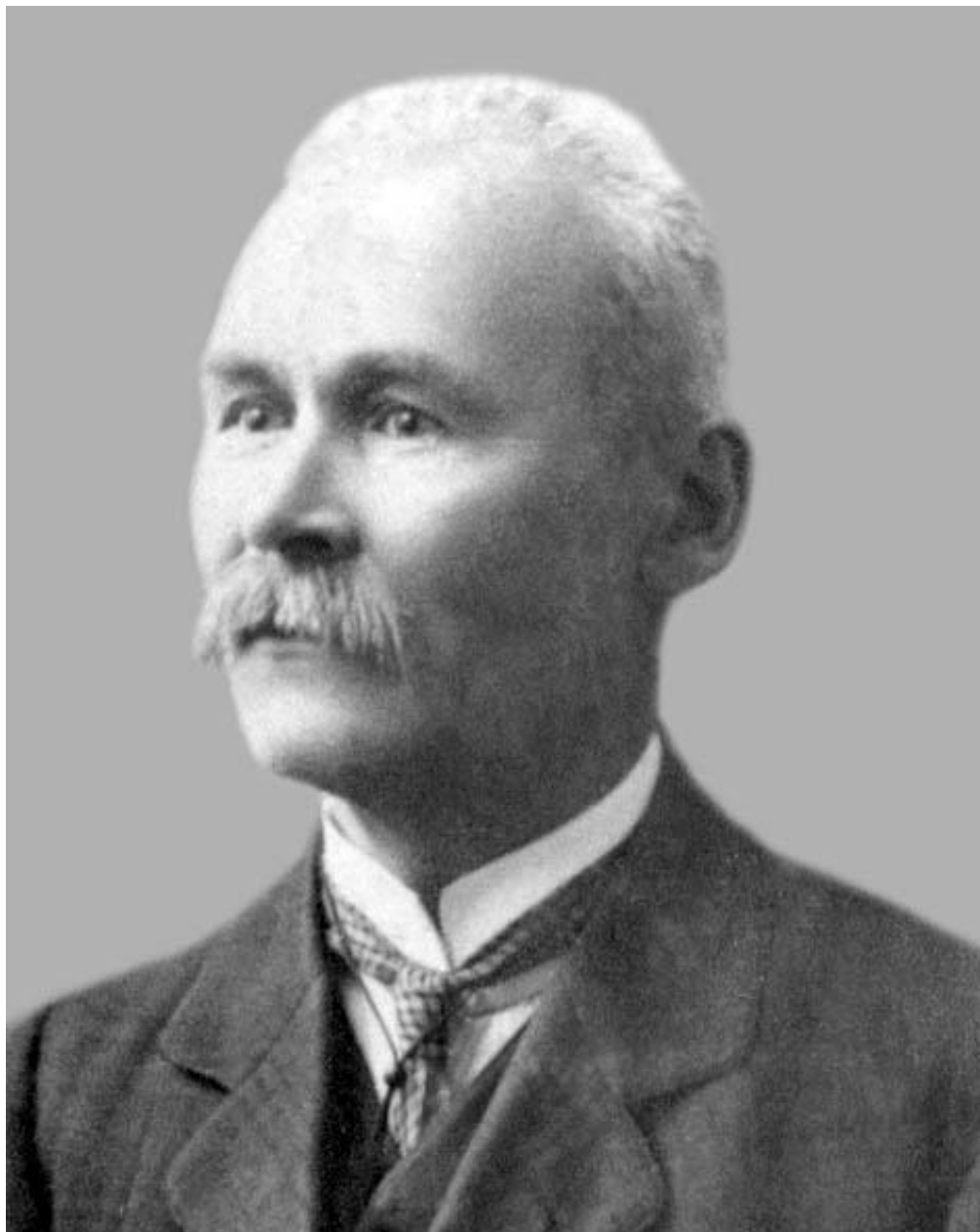

Письменник, поет-романтик, греко-католицький священник та громадський діяч Антін Могильницький став «одним із перших будителів руського духа в Галичині».

Посли Галицького сейму 1-ї каденції (1861–1865). У другому ряду о. А. Могильницький (стоїть у центрі)

Джерело: <https://armyinform.com.ua/2021/03/03/sogodni-vypovnyuyetsya-210-rokiv-z-dnya-narodzhennya-antina-mogylnczkiego/>

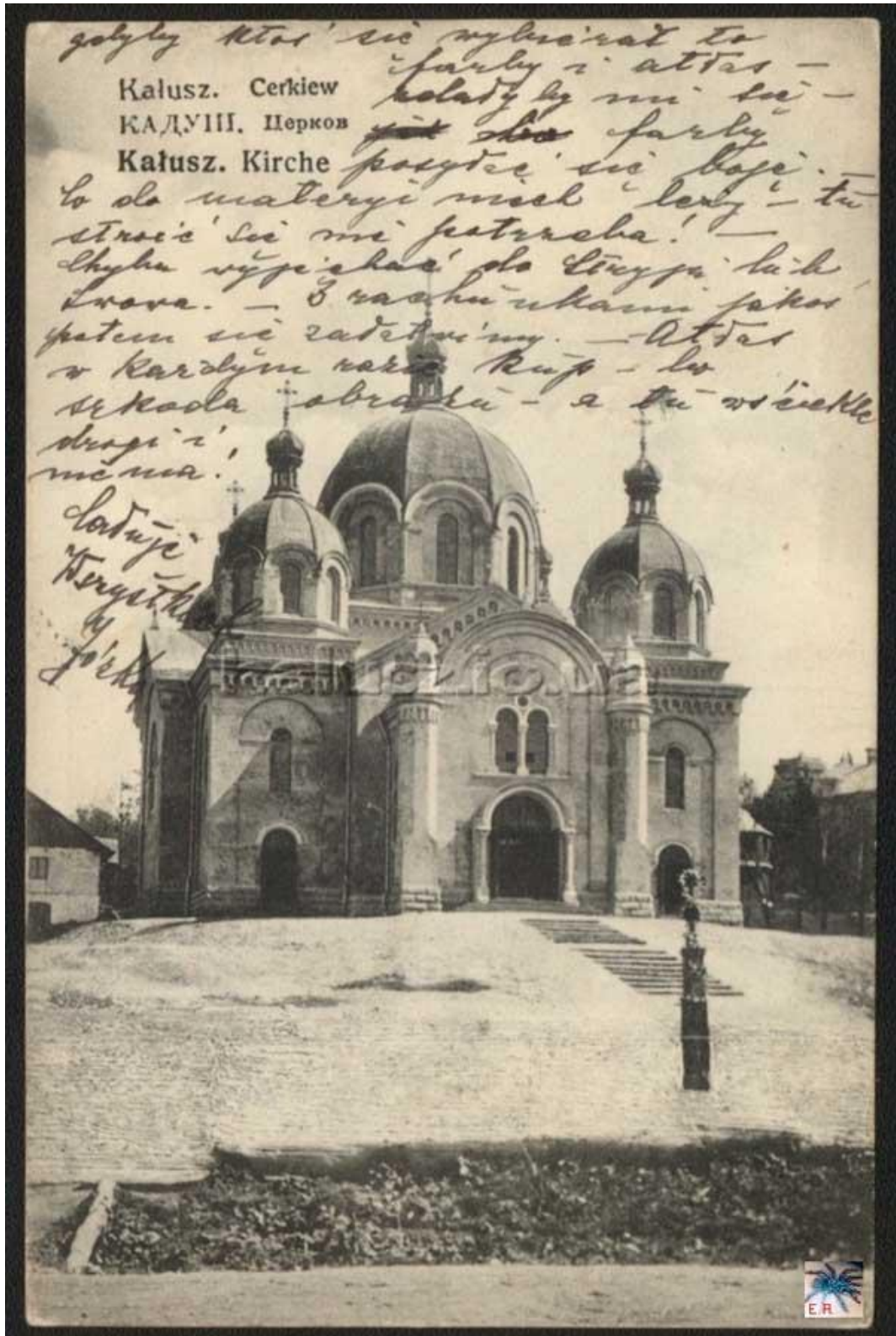
Редактор, журналіст, літературний критик Іван Белей

Джерело: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=39032

Громадсько-політичний діяч, адвокат Андрій Кос

Джерело: <https://zbruc.eu/node/48510>

Церква святого Архистратига Михаїла, збудована на початку ХХ ст. під керівництвом о. Володимира Петрушевича і о. Олександра Тисовського
 Джерело: <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2016/12/06/64580/view>

Додаток Д

Ерц-герцог Фердинанд у звільненому від російських військ Калуші.
1915 р.

Джерело: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2020/12/04/116764/view>

Додаток Е

Зліва направо – Дмитро Вітовський, Микола Саєвич, Михайло Гаврилко. 1916 р.

Джерело: <https://kalushnews.city/articles/6711/brati-saevichi-mikola-vidomij-derzhavnij-diyach-i-vchenij-evgen-starshina-uss-volodimir-suddya>

Додаток Є

Четар УСС Микола Саєвич веде волинських дітей до школи, 1916 р.
Джерело <https://www.pinterest.com/pin/498210777504512500/>

Додаток Ж

Письменник Михайло Козоріс

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/24538812.html>

Додаток З

Громадсько-політичний діяч Дмитро Паліїв
<https://vikna.if.ua/assets/gallery/2016/04/25/53116/99311466.jpg>

Додаток И

Лікар, громадсько-політичний діяч, державний секретар суспільного здоров'я Іван Куровець

Джерело: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=52010

Додаток I

Маркил Рожанковський офіцер морської флотилії Австро-Угорщини, санітарний лікар УГА

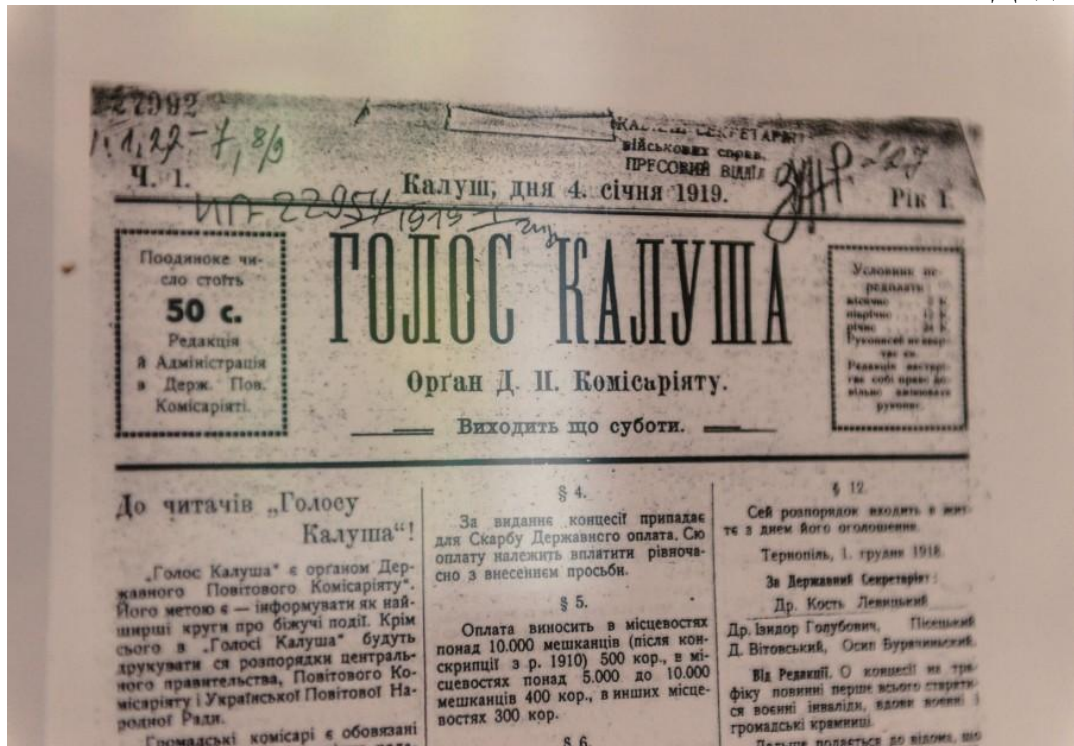
Джерело: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2018/11/01/91720/view>

Педагог, повітовий комісар ЗУНР у Снятині

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%93%D0%BD%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Hnat_Martynets.jpg

Газета «Голос Калуша», видання Калуського повітового комісаріату ЗУНР. 1919 р.

Джерело: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2018/11/01/91720/view>

Літератор, критик, старшина УГА Микола Федюшка (Євшан)

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%88%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Mykola_Yevshan.jpg

Родина Андрія Бандери, 1933

Джерело: <https://www.5.ua/suspilstvo/simia-bandery-kym-buly-batky-providnyka-oun-i-shcho-z-nymy-naspravdi-stalosisia-231542.html>

Додаток М

Письменник, громадський діяч, автор слів гімну ОУН Олесь Бабій

Джерело:

https://www.google.com/search?q=%D0%B1%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%B9+%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%8C&sxsrf=ALiCzsaYi0BIQE19YuuQrwp_MtRYxpyfDQ%3A1670910414853&ei=zhGYY_bYM9iR9u8PoaSUqAo&g

Фото видання Калуські історичні зошити із Музею міста Калуша